

ROZHOVORY

Jan Cholínský – Václav Veber

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj a cesty historiografie

Když mi historik Václav Veber koncem září 2014 předával své odpovědi na rozsáhlý soubor otázek, připsal k nim úvodem stručnou poznámku, kde mj. stálo: *V poslední době – je to móda posledních dvou let – ani v odborných časopisech nechybí rubrika rozhovoru s některým aktérem oboru či významných událostí. Nevím přesně, zda to prospívá odborné práci, zdá se mi, že nejuhodnější ze všeho je zveřejňovat průkopnická díla, ověřovat hypotézy či je vyvracet, tvorbou diskutovat o základních problémech oboru. Rozhovory o tom, co si kdo myslí, myslel nebo bude myslet, jsou zástupnou literaturou, snad vzbudí trochu pozornosti, ale většinou pro obor jako takový mnoho neznamenají.* Vzhledem ke zkušenosti z naší vzájemné několikaleté spolupráce jsem ve své odpovědi uvedl: *Móda mě nikdy příliš nezajímala – ať už šlo o oblékání, umělecké vyjadřování či historiografii. Odpovědi historika s takovým všeobecným rozhledem, odbornou erudicí a morálním kreditem, jako máte Vy, nemám jen za povrchní informaci o tom, „co si myslíte“, ale za významnou esenci toho, k čemu jste během své akademické kariéry dospěl, a zároveň za důležitou inspiraci a poučení pro ty, kdo se poučit a inspirovat chtějí – nebledě na to, zda se s Vašimi závěry ztotožní, či ne.* Docent PhDr. Václav Veber, CSc., patří mezi největší české znalce dějin Sovětského svazu, je výsostným odborníkem v problematice uchopení moci KSČ a následné komunistické politiky a v neposlední řadě také odhodlaným průkopníkem ve zpracování tématu českého protikomunistického odboje. Publikoval mnoho vědecky a zároveň i popularizačně přínosných monografií (mj. *Mikuláš II. a jeho svět: Rusko 1894–1917*. Karolinum, Praha 2000; *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991*. Set out, Praha 2001; *Příběh pantomimy*. Akademie múzických umění, Praha 2006; *Osudové únorové dny 1948*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008; *Dějiny sjednocené Evropy: od antických počátků do současnosti*. 3. vyd. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2012; *Nikita na trůně: Chruščov v čele SSSR v letech 1953–1964*. Triton, Praha 2014), koncem roku 2014 vydá Univerzita Pardubice jeho práci *Třetí odboj – ČSR v letech 1948–1953*. Témata následujícího rozhovoru byla volena i s ohledem na připomenutí 25. výročí pádu komunistického režimu v Československu.¹

1 Úvodní text k následujícímu rozhovoru napsal a poznámky připojil Jan Cholínský. Kompletní bibliografie Václava Vebera do roku 2012 včetně studií a editovaných sborníků viz *Solitér: Pocta historikovi Václavu Veberovi*. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2012, s. 370–389.

Dějiny Sovětského svazu

Ve své knize *Komunistický experiment v Rusku*² připomínáte nejdůležitější faktory, které přispěly k tomu, že v Rusku získala moc skupina extrémistických revolucionářů – tzv. bolševiků: revoluční socialistickou ideologii; situaci carského Ruska odrážející zkorumpovanost dynastické monarchie; účast Ruska v první světové válce a její důsledky pro ruskou společnost; německou podporu bolševiků jako rozvratného politického žívlu v týlu protivníka. Co ale bylo onou rozhodující „poslední kapkou“, která bolševikům umožnila uzurpovat moc právě v říjnu (listopadu) 1917?

Všechny čtyři uváděné faktory byly rozhodující, důležité ovšem bylo, že se sešly v jednom historickém okamžiku. Připomínám jen, že čtvrtý z nich, podpora bolševiků ze strany císařského Německa, je dodnes v řadě odborných prací nedocenen, ale bez financí se ani převrat nedal zinscenovat (bolševici ve zmíněné době vydávali 41 deníků, měli placené agitátory, které posílali mezi lidi, a platili si i cvičili přibližně dvacetitisícovou revoluční gardu – jen v Petrohradu jich bylo asi 10 tisíc –, která nakonec zajistila převrat; o takových možnostech se jejich politickým konkurentům ani nezdálo). Jakousi druhořadou a nahodilou, ale velmi důležitou podmínkou vítězství bylo, že se k nim v červenci 1917 připojil Lev Davidovič Trockij se svou nevelikou stranou a Vladimír Iljič Lenin, jenž byl v té době v ilegalitě a mimo Petrohrad, mu poskytl volnou ruku. Trockij byl výjimečný až nedostižný organizátor i propagandista a bolševikům zajistil moc formou ozbrojeného převratu (a víme, že ji také jako rudý maršál v několikaleté občanské válce uhájil). Trockij neměl mezi tehdejšími ruskými politiky konkurenta. Impulsem (či výzvou k urychlenému převzetí moci) byly dvě skutečnosti: jednak válčící císařské Německo trvalo na plnění dohody, aby bolševici zajistili co nejrychlejší vystoupení Ruska z války, a jednak poslední vláda Alexandra Fjodoroviče Kerenského vyhlásila na přelom listopadu a prosince 1917 všeobecné volby. Bolševici věděli, že ve volbách neobstojí, a obávali se jmenování z voleb vzešlé legitimní vlády.

Přikláníte se spíše k historikovi Richardu Pipesovi, který v diskuzi o širších souvislostech příčin vítězství bolševiků dává přednost tezi o nefunkčnosti a zaostalosti ruské monarchie jako předobrazu následující zkázy³, nebo k spisovateli Alexandru Isajeviči Solženicynovi, pro něhož je klíčovým faktorem umožňujícím nástup bolševismu odklon společnosti od náboženské tradice a březnová liberálnědemokratická revoluce, která svrhla monarchii?

Přikláním se jednoznačně k Pipesovi, Rusko se svým úpadkem i slabostí (i když se objevovaly progresivní prvky nových možných změn) jednoznačně nabízelo extrémistům jako vhodná základna, sloužící k dobytí světa. Solženicyn, při vši úctě a obdivu k jeho dílu, přehlédl, co věděl už Pavel Nikolajevič Miljukov na začátku 20. století⁴, že

2 VEBER, Václav: *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991 aneb Malé dějiny SSSR*. Set Out, Praha 2001, s. 6–20.

3 PIPES, Richard: *Vixi: Paměti nezařaditelného*. Mladá fronta, Praha 2005, s. 167–168, 264–268, 324.

4 Viz dílo MILJUKOV, Pavel Nikolajevič: *Obrazy z dějin ruské vzdělanosti. Část II, Církev a škola (víra, tvorba, vzdělání)*. Jan Laichter, Praha 1903.

Jan Cholínský – Václav Veber

náboženská tradice i religiozita ruské společnosti upadá. Bolševici v krizových letech proti náboženství vystupovali jen občas a v mírných dimenzích, své protináboženské kampaně zahájili až přibližně s desetiletým zpožděním.

Ruští bolševici přijali a rozpracovali extrémistickou revoluční marxisticko-leninskou filozofii, která hlásala, že tzv. komunismus (který oni pomáhají nastolit) je poslední vývojovou etapou lidské společnosti. Zároveň vyprodukovali novou etiku – správně a morálně oprávněné je vše, co jim pomůže získat vládu a umožní bájný komunismus nastolovat, a to včetně lží, krádeží a vražd. Lež se mj. objevila už na samém počátku jejich vstupu na scénu dějin, když svoji frakci v rámci ruské sociálnědemokratické strany nazvali bolševickou (většinou), ač tvořila menšinu; a poté v meziválečné fázi jejich vlády, když své uchopení moci prezentovali jako vzepětí lidu toužícího po bolševické spravedlnosti (např. v propagandistických filmech Sergeje Michajloviče Ejzenštejna), ač ve skutečnosti nezvítězili ve volbách ani nedisponovali žádnou reálnou podporou mas. Můžete podrobněji komentovat „legitimitu“ nástupu bolševismu k moci v kontextu bolševické propagandy?

O legitimitě uchopení moci bolševiky nemůže být řeč, šlo o klasické až vzorové dobytí moci formou polovojenského převratu, který jejich následovníci (včetně fašistů) i obdivovatelé jejich úspěchu po celé 20. století napodobovali. Lenin ani Trockij ještě nepsali a nemluvili o bolševickém převratu jako vzepětí mas (naopak, netajili se nutností diktatury proletariátu a přeli se jen o procenta, kolik odpůrců musí zlikvidovat, aby vytvořili takovou společnost, která se podřídí, přijme jejich program a bude je poslouchat – zda to bude 20 či 30 % obyvatelstva, nebo ještě více či méně). S představou masové podpory lidu přišel až Stalin přibližně s desetiletým zpožděním a listopadový převrat 1917 přehodnotil jako velkou masovou revoluci (Velkou říjnovou socialistickou revoluci), což hrubě neodpovídalo pravdě. Ovšem založil praxi, že i všechny další podobné aktivity v bolševické režii se představovaly jako „vůle lidu“ a masové akce pod jejich prapory.

V západním i východním intelektuálním diskurzu byla a je patrná tendence idealizovat a údajně „ušlechtilou podstatou“ bolševismu také činnost bolševického vůdce Vladimíra Iljiče Lenina – zejména oproti jeho následníkovi Josifu Vissarionoviči Stalinovi, ale i dalším bolševickým, resp. komunistickým vládcům. Připomínám heslo, které se objevilo v Praze během sovětské okupace Československa v srpnu 1968: „Lenine vzbud' se, Brežněv se zbláznil“, ale také letošní přednášku francouzského historika Stéphan Courtoise v Praze⁵, který zmínil, že podobnost provinění Lenina a Stalina byla ještě v roce 1997 po vydání *Černé knihy komunismu*⁶ nepřijatelná pro mnohé francouzské intelektuály, dokonce i pro některé autory tohoto díla.

5 Stéphan Courtois vystoupil na konferenci *Dědictví totality dnes* v Senátu Parlamentu České republiky 13. června 2014.

6 COURTOIS, Stéphane a kol.: *Černá kniha komunismu: zločin, teror, represe. Díly I. a II.* Paseka, Praha – Litomyšl 1999.

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

Jak hodnotil ve třicátých letech 20. stol. Lenina váš oblíbený historik a předchůdce Jan Slavík a jak je na tom v tomto ohledu současný český diskurz?

Stalin se po svém vítězství v druhé polovině dvacátých let důsledně prosazoval jako nejvýznamnější Leninův žák. S částečným přiznáním jeho zločinů po jeho smrti přišla na přetřes kampaň o morální čistotě Lenina a částečné scestné dráze Stalinově – bylo to proto, aby komunismus nebyl náhodou poškozen a Stalinovými zločiny očerněn. Žádné klasické historické práce o Leninovi (odborné monografie) neexistovaly pro nemožnost archivního studia. V podstatě se podařilo tuto představu dostatečně rozšířit, takže se pevně uchytila a komunistické vládě se otevřel další prostor k existenci. Pravdou však je, že tvůrcem totalitního státu, jenž měl ve svém zárodečném vztahu zakódovány zločiny, byl Lenin (pro svou nemoc v posledních letech vrah od psacího stolu), Stalin v jeho díle jen důsledně pokračoval. Když Stalina ve třicátých letech kritizoval Trockij, navrhol již tehdy východisko, které použili kumpáni Nikity Sergejeviče Chruščova v padesátých letech, aniž by uvedli pramen svých návrhů – vyzvednout Lenina na piedestal, zločiny připsat Stalinovi jako nežádoucí vedlejší produkt a komunismus znovu představit jako morálně čistý vzor (fungovalo to). Slavík znal jen tištěné Leninovy projevy či pokyny, z nichž se nedalo soudit nic o skutečné podstatě režimu, vycházel z běžného mínění, že představitelé států mají už z titulu své funkce velkou odpovědnost a jsou si jí také vědomi. Nebyl s to pochopit, že fundamentalisté (včetně bolševiků) své moci jen zneužívají a žádná odpovědnost ke státu, spoluobčanům, stavu světa (u velkých států) je netrápí. I současná česká historiografie je v této otázce nevyrovnaná a vliv komunistické propagandy je stále značný.

Jaké důležité dokumenty dokreslující Leninův portrét objevil a zveřejnil ve svých pracích ruský historik Dmitrij Antonovič Volkogonov?

Volkogonov, sovětský komunistický vojenský historik, se již v posledních letech Sovětského svazu sblížil s budoucím představitelem Ruska Borisem Nikolajevičem Jelcinem a získal od něj jako jeden z prvních právo nahlédnout do sovětských archivů. Vykonal důležitou práci, i když limitovanou jeho postavením bývalého komunistického historika, včetně omezeného rozhledu. Postupně zveřejnil 3 724 tajných dokumentů z Leninovy činnosti (vesměs dopisy, krátké články či přepsané vzkazy, diktované sekretářkám – tento druh dokumentů si vynucoval jeho zdravotní stav), které naplno prozrazovaly jeho nesnášenlivost, krutost a tendenci k násilí i k podvodům či lžím.

Prezident Tomáš Garrigue Masaryk se v prosinci 1918 vyjádřil na zasedání československé vlády v tom smyslu, že československé legie mohly spasit Rusko před bolševismem (sám ovšem v Rusku ke škodě protibolševických sil prosadil neutralitu legií).⁷ Úvahy na toto téma později prezentovali také někteří pamětníci (např.

7 Rusofilsky orientovaný první předseda československé vlády Karel Kramář psal v osobním dopise T. G. Masarykovi, že ho toto Masarykovo přiznání (na zasedání československé vlády) bodlo přímo do srdce. Masaryk mu odpověděl, že snad mohl porazit bolševiky kyjevské a moskevské, ale Leninovo

Jan Cholínský – Václav Veber

Václav Vondrák) a historikové (Josef Kalvoda) kritičtí k Masarykově politice neutrality.⁸ Bylo skutečně možné bolševiky odstavit v následujících měsících poté, co se zmocnili vlády? Mohlo zde v tomto smyslu ještě před svou sibiřskou anabází sehrát podstatnou roli vojsko československých legionářů?

Bolševiky mohly zastavit jen ruské opoziční síly, ty však takové akce nebyly schopné (jen v Petrohradu, kde se uskutečnil rozhodný polovojskový převrat s pomocí asi 10 tisíc příslušníků rudých gard, většinou neruského původu, bylo nejméně 100 tisíc důstojníků, ale nikdo – ani premiér Kerenskij – je nevyburcoval k akci). Tuto roli nemohly sehrát československé legie, nejenom proto, že legionářů bylo málo, ale především ze dvou důvodů: jednak jejich úkol a cíl byl jiný (svou vojenskou aktivitou měly vybojovat samostatnou republiku) a také nebyly imunní proti vtíravé bolševické propagandě, která vůbec nebyla průhledná (bolševici bez zábran horovali pro heslo sebeurčení národů, oslavovali demokracii jako nový životní styl, zaváděli ji v carské i v demokratické armádě – ne ve své, kterou následně budovali, apod.).

Zde bych si dovilil připojit ještě několik poznámek. Českoslovenští legionáři na přelomu let 1917 a 1918 mohli pomoci ubránit proti bolševikům Kyjev, mohli podpořit bílé armády na jihu Ruska, mohli pomoci mocnostem Dohody na rumunské frontě. Co se týče Petrohradu, tam provedlo puč maximálně 20 tisíc bolševických revolucionářů, oproti nimž československé legie čítaly více než 40 tisíc dobře vyzbrojených mužů. Jejich úkol a cíl – přispět ke vzniku samostatné československé republiky – nebyl v rozporu s potenciální porážkou bolševiků, která byla v souladu se zájmy dohodových mocností (jež ohrožovaly zejména: separátní mír bolševiků s Německem, návrat německých zajatců z Ruska na západní frontu, dodávky surovin z Ruska protivníkům Dohody). Legie nebyly imunní proti bolševické propagandě, ale ke snížení této imunity patrně výrazně přispělo Masarykovo prosazování neutrality vůči bolševikům.⁹

Proč se nedokázaly sjednotit a uspět protibolševické ruské ozbrojené síly – tzv. bílé armády pod velením generálů Alexeje Maximoviče Kaledina, Michaila Vasiljeviče Alexejeva a Lavrentije Georgijeviče Kornilova, Antona Ivanoviče Děnikina, Alexan-

hnutí by tím stejně zničeno nebylo. Viz Kol. autorů: *Boj o směr vývoje československého státu. Díl 1, Říjen 1918 – červen 1919*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1965. Příslušník ruského exilu v meziválečném Československu profesor Vladimír Lazarevskij dokonce kriticky poznamenal, že by bolševici měli postavit T. G. Masarykovi pomník na Rudém náměstí (LAZAREVSKIJ, Vladimír Aleksandrovič: *Rusko a československé znovuzrození. Nástín českoruských styků v letech 1914–1918*. A. Neubert, Praha 1927). Historik Josef Kalvoda v souvislosti s Masarykovým „neutrálním“ postojem a názorem, že *každý národ musí v těžké situaci pomoci sám sobě*, píše o „svatém zákonu sobectví“ (viz *Z bojů o zítřek. III díl, Historické eseje*. Nakladatelství Dílo, Kladno 1998).

8 VONDRÁK *kontra MASARYK*. Bohemia, Köln 1958; KALVODA, Josef: *Genese Československa*. Panevropa, Praha 1998; KALVODA, Josef: *Z bojů o zítřek. Díl III, Historické eseje*. Nakladatelství Dílo, Kladno 1998.

9 K legionářské „imunitě“ proti bolševismu viz např. ZUMAN, František: *Osvobozenecká legenda. Vzpomínky a úvahy o československém odboji v Rusku. Díly I. a II.* Nákladem vlastním, Praha 1922; ZUMAN, František. *Osudné rozhodování. Vzpomínka na převratovou dobu v Rusku*. Pražská akciová tiskárna, Praha 1927.

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

dra Vasiljeviče Kolčaka, Nikolaje Nikolajeviče Judeniče a Petra Nikolajeviče Wrangela? Bylo to jen z geografických důvodů? Mohly dohodové mocnosti včasnou intervencí a podporou bílých armád resuscitovat svého spojence – Rusko –, případně proč to neudělaly?

Uvedený výčet generálů je poněkud zavádějící, protože nepůsobili současně, ale následně (občanská válka byla dlouhá, trvala nejméně v letech 1917–1921) i geograficky různě. Žádnému z těchto generálů se nepodařilo zorganizovat armádu, která by měla víc než 300 tisíc příslušníků (nejúspěšnější Děnikin). Trockij však jako rudý maršál (lidový komisař obrany), jehož se bál tehdy celý svět, již v roce 1919 disponoval třímilionovou a v roce 1920 pětimilionovou armádou, které předepsal drastickou kázeň (povolal do zbraně i bývalé carské důstojníky a systémem rukojmí a dohlížejících politruků je zavázal k součinnosti). Bílí generálové prostě na větší armádu neměli peníze a totéž se týkalo i zahraniční intervence, která se ve skutečnosti nekonala – do dějin ji opět „vedl“ až Stalin v prvním propagandisticky zaměřeném komunistickém díle o občanské válce v Rusku. Ochota Západu bojovat na cizích frontách (tak brzo po hrůzném první světové válce) byla zanedbatelná, až nulová.

Zabýval jste se ruskými a ukrajinskými exulanty v meziválečném Československu a jste editorem a autorem sborníků zabývajících se tímto tématem.¹⁰ Můžete přiblížit politickou a ideovou strukturu a veřejné působení ruské a ukrajinské exilové obce v tzv. první československé republice?

V roce 1992 jsem po rehabilitaci a návratu na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze (v únoru 1990) na Ústavu světových dějin obnovil předválečný Seminář východoevropských dějin, jehož prvním vědecko-výzkumným úkolem byla ruská a ukrajinská meziválečná emigrace v ČSR (dostali jsme na jeho řešení tříletý univerzitní grant – ostatně jediný, který se mi za celou dobu práce v historiografii od roku 1990 podařilo získat). Emigrantská obec ze SSSR nebyla mezi válkami zdaleka největší v ČSR, honosila se však ojedinělým programem vytvořit z Prahy ruský zahraniční „Oxford“, umožnit studium emigrantské mládeži (byl to projekt T. G. Masaryka) – fungoval přibližně do začátku třicátých let, kdy zanikl kvůli finančním obtížím. V ČSR bylo zastoupeno široké emigrantské politické spektrum, pravicové strany podporoval Karel Kramář, levicové T. G. Masaryk; už z toho je zřejmé, že větší politickou podporou disponovaly levicové složky – nejvlivnější stranou byli eseri (socialisté-revolucionáři, vítěz jediných voleb – v prosinci 1917 – v Rusku). Počet emigrantů z Ruska v první ČSR nikdy nepřevýšil 25 tisíc, zprvu i ke konci republiky to bylo něco přes 6 tisíc. Drtivá většina emigrantů se musela starat o své existenční zajištění a politikou se zabývala jen malá menšina, např. eserů, kteří byli nejvlivnější ve vztahu k československým úřadům, ale jichž nebylo ve straně nikdy více než 50 (měli však v rukou výbor, který rozděloval oficiální podporu československé vlády). Obecně vliv emigrantů z Ruska

10 VEBER, Václav (ed.): *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945. Sborník studií. Sv. 1–4.* Univerzita Karlova, Praha 1993–1996.

Jan Cholínský – Václav Veber

na československou zahraniční politiku byl zanedbatelný, od poloviny třicátých let byli československým politikům spíše na obtíž.

S jakou intenzitou a s jakými úspěchy se snažili ruští a ukrajinští uprchlíci před bolševismem v meziválečném Československu informovat o stavu věcí v Sovětském svazu československé politiky a veřejnost? Pro doplnění zmiňuji, že např. v roce 1933 vyšlo v Praze pozoruhodné svědectví *Tábory smrti v SSSR od bývalého dozorce ze Soloveckých ostrovů*.¹¹

Zvláště pro pravicové kruhy emigrantů platí, že se snažili o zprostředkování objektivních informací – vydávali v tomto smyslu i řadu publikací (např. Hajnovo nakladatelství vydávalo *Sbírku studií a dokumentů o bolševismu* především z pera ruských emigrantů, v roce 1930 již to bylo více než 30 svazků, dále vydávalo týdeník *Samostatnost* jako *Věstník Čs. národního odboru Mezinárodní dohody proti III. internacionále*, založené 1923, a vedlo kampaně, např. proti přijetí SSSR do Společnosti národů apod.). Jak jsem už výše uvedl, od poloviny třicátých let se v Československu podstatně změnila situace, o Sovětském svazu a Stalinovi se začalo uvažovat jako o možném spojenci. Informacím o táborech, represích vůči obyvatelstvu a zločinech vládnoucí kasty (především o státně řízeném hladomoru) se nevěřilo. A pokud byly potvrzovány např. politickou pravicí, soudilo se o nich, že jde o cílené pomluvy. Přitom nebylo nemožné objektivní informace získat, ale z hlediska tehdejších představitelů československé zahraniční politiky byly takové informace nežádoucí.

V listopadu 1918 vydal Lenin rozkaz Rudé armádě dojít přes Pobaltí a Polsko až do Berlína, chtěl ovládnout Německo a poté se zmocnit i dalších států, kde měly podle jeho představ propuknout dělnické revoluce. Bolševický vojenský velitel Michail Nikolajevič Tuchačevskij tehdy při proslovu ke svým podřízeným zvolal, že cesta k celosvětovému revolučnímu požáru vede přes Polsko. Jak hodnotíte v kontextu dějin Evropy a Sovětského svazu první mezinárodní vojenskou agresi bolševiků směřující v letech 1920–1921 do Polska a následné polské vítězství – tzv. „zárazak na Visle“?

Lenin a s ním i všichni přední bolševici soudili od začátku své podvratné činnosti v Rusku, že moc v agrárním zaostalém Rusku dlouho neudrží a že podmínkou jejich déletrvajících vlády je dobytí moci i v některých vyspělých státech západní Evropy, jmenovitě v Německu (jak to předpisovala i jejich teorie). V období občanské války v Rusku nebylo zprvu na takovou ideu ani pomyšlení, ale jakmile se miska vah v Rusku přiklonila na stranu bolševiků (Trockij představil svou pětimilionovou armádu), Lenin tuto ideu opět oživil. Dobytí Ukrajiny a postup proti Polákům v létě 1920 se zdály být ideální příležitosti. V Evropě té doby byla dvě slabá, krizová místa, slibující šanci na převrat; jednak ponížené Německo a jednak nespokojená Itálie. Lenin vstoupil do jed-

11 KISELEV, Nikolaj Ignatevič (vlastním jménem GROMOV, Nikolaj Ignatevič): *Tábory smrti v SSSR*. Vlastním nákladem, Praha 1933.

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

nání s německými generály, dobytí Varšavy bolševiky mělo být signálem pro německé vystoupení a společná likvidace sotva vytvořeného polského státu měla otevřít cestu bolševiků na Berlín (dočasný spojenec se měl stát prvním nepřítelem). Tento cíl mělo splnit severní křídlo Rudé armády v čele s Tuchačevským, tehdy sedmadvacetiletým bývalým carským důstojníkem, jenž vstoupil do služeb bolševiků. Jeho rozkaz před útokem zněl: *Na západě se rozhodne osud světové revoluce – přes mrtvolu Polska vede cesta ke všeobecnému světovému požáru!* Jižní křídlo Rudé armády, rozmístěné v Lvova, v čele s gen. Jegorovem (a Stalinem jako politrukem) mělo po varšavském úspěchu následně vyrazit do rozjitřeného Maďarska (a obnovit tamní tzv. republiku rad) a pokračovat do v permanentní krizi se nacházející severní Itálie, kterou rozkládaly první fašistické bojůvky. Lenin výslovně psal v jednom z mála zachovaných dokumentů z 23. července 1920: *Abychom úspěšně podnikli revoluci v Itálii, musíme sovětizovat Maďarsko a snad i české země a Rumunsko.* Tak měl být do Evropy zanesen válečný požár, na jehož konci mělo být bolševické vítězství. Vše ale zhatila bolševická porážka u Varšavy a dodnes nedoceněný tzv. „zárazek na Visle“.

Ruský historik Vladimir Rezun (vystupující pod literárním pseudonymem Viktor Suvorov) dnes prezentuje teze¹², že po neúspěšném bolševickém výpadu do Polska se Stalin i nadále připravoval na rozpoutání války a na rozšíření bolševického impéria dobytím Evropy. Podle Rezuna se Stalin soustředil na vojenskou spolupráci s Německem, přičemž svou politiku po neúspěšné snaze dosáhnout bolševizace Španělska nakonec usměrnil tak, že na západní Evropu vypustil jako zlého psa Adolfa Hitlera (mj. po volbách v roce 1933 přikázal německým komunistům, aby podpořili Hitlerovy nacionální socialisty, a ne umírněné sociální demokraty). A to s představou, že až bude západní Evropa ležet v troskách, nastoupí Rudá armáda jako osvoboditelka zdecimovaných států a zároveň pomůže jejich obyvatelům k „sebeosvobození“ – přirozeně v intencích marxismu-leninismu a pod patronátem Sovětů. Polsko stálo Stalinovým plánům v cestě jako první, a tak v roce 1939 muselo znovu čelit agresi, přičemž tentokrát přišla nejprve ze západu. Je to realistický rozbor Stalinovy mezinárodní politiky?

Tyto teze jsou v podstatě správné. Stalin jako vůdce státu (přibližně od roku 1927) nikdy neopustil myšlenku dobytí Evropy. Na základě svých životních zkušeností věřil, že podmínkou úspěchu bude evropská občanská válka, proto o ni celou dobu také usiloval, své skutečné úmysly však dovedl tajit. Již v době mnichovské krize 1938 myslel na evropský válečný požár, proto s pomocí KSČ podněcoval myšlenku československého vojenského odporu, aniž by měl v úmyslu poskytnout ČSR skutečnou vojenskou pomoc. To se však nezdařilo a Hitler „řešil“ československý problém na dvakrát, než odstranil Československo ze střední Evropy. Druhou příležitostí byla pro Stalina polská krize, kdy opět volil osvědčenou taktiku, dohodu s údajně největším protivníkem – Hitlerovým nacistickým Německem – o likvidaci polského státu. Váleč-

12 Viz např. vstupy Vladimíra Rezuna v dokumentárním filmu režiséra Grzegorza Brauna a Roberta Kaczmarka *Defilada zwycięzców (Přehlídka vítězů)*, 2007, 48 min.

Jan Cholínský – Václav Veber

ný konflikt Hitlera se západní Evropou se stal skutečností, Stalin mohl být spokojen, šlo jen o to, kdo koho z nově utvořeného spolupracujícího tandemu přelstí.

Podpořit konflikt mezi Německem a Československem, resp. Západem dostali za úkol i českoslovenští komunisté. V Praze dokonce za tímto účelem na zasedání ÚV KSČ 20. a 21. srpna 1938 pravděpodobně pronesl referát i vrchní sovětský ideolog Andrej Ždanov – za přítomnosti představitelů Kominterny a britských (Harry Pollitt) a francouzských (Marcel Cachin) komunistů. Co bylo předmětem tohoto zasedání a jak zapadalo do kontextu tehdejší sovětské strategie?

Stalin opravdu chtěl využít československo-německý konflikt ve prospěch zažehnutí evropského válečného požáru. O návštěvě Ždanova v Praze (a Pollita i Cachina) máme ovšem jen jeden písemný dokument, který se našel ve fondu Václava Kopeckého a v němž je tento úmysl jednoznačně představen. Šlo ale o utajenou akci. V leningradské *Pravdě* vyšla v den Ždanovovy návštěvy informace (fotka) o Ždanovově vystoupení na jednom z leningradských aktivů týž den. Část historiků (mezi nimi i já) si myslí, že archivní dokument je věrohodný a informace o Ždanovovi v *Pravdě* je cílená dezinformace. Moskva pečlivě sledovala československé události, v Praze byl např. od 14. září do 2. října 1938 sám generální tajemník Kominterny Georgi Michajlovič Dimitrov.

Přibližně v polovině devadesátých let vysílala Česká televize šokující hodinový dokument západní proveniencí (na jeho název si už nevzpomínám) o odvlékání zajatců do Sovětského svazu během tažení Rudé armády na Berlín na konci druhé světové války, a to včetně spojeneckých vojáků a civilistů. Zločiny Sovětského svazu ve válce, v závěru války a po ní jsou – kromě povraždění zajatých polských důstojníků – až na výjimky stále opomíjeny, zvláště ve srovnání s důrazem, jaký se klade na odhalování a prezentování nacistických zločinů.¹³ Existují na toto téma nějaké nové práce, ať už v rámci západní, či ruské historiografie?

O zatýkání československých občanů hned v prvních poválečných dnech sovětskou bezpečnostní organizací SMERŠ se v zásadě vědělo, ale jakékoli přesnější informace o této záležitosti byly přísné tabu. Přitom se výběr tzv. pro Sověty nežádoucích osob musel konat v blízké součinnosti s právě vznikajícími československými komunistickými bezpečnostními orgány. Výjimečnou zásluhu o zveřejnění a studium těchto zločinů má občanské sdružení Oni byli první, které vzniklo zásluhou Vladimíra Bystrova a dalších v prvních letech po sametové revoluci. Pracovalo však jako každé občanské hnutí s omezenými prostředky (podporovalo je jen Evropské hnutí v ČR). Teprve nedávno se úkolu ujal profesionální instituce – jako první opavská univerzita (v létě 2014 vyšla práce Mečislava Boráka *Moskevská pobřežní – Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě 1922–1953*¹⁴) a nyní i ÚSTR. Ty společně v červenci 2014 sdělily veřej-

13 Výjimky tvoří monografie KUBÍK, Petr: *Rudé stíny: sovětské válečné zločiny 1941–1945*. Mladá fronta, Praha 2003; VNUK, František: *Slovensko v letech 1945–48. I. Díl: Volga sa vliala do Hrona*. Zahraničná Matica slovenská, Toronto 1994.

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

nosti, že jejich dosavadní databáze počítá s výchozím počtem asi 25 tisíc nezákonně odvečených československých občanů do různých typů vězeňských zařízení v SSSR. Není divu, že z důvodů časového prodlení ani tento zločin nebude potrestán.

V diskuzním cyklu České televize *Historie.cz* – konkrétně v dílu nazvaném „A proto lásku, lásku Stalinovi“ vysílaném v březnu 2011 – se moderátor tohoto pořadu divil, jak je možné, že v Československu „obyčejní lidé z ulice“ měli rádi Stalina, a konstatoval, že i za Stalinův pomník na Letné si Češi vlastně mohou sami. Pozapomněl však při tom na desetitisíce českých bojovníků proti komunismu, na politické vězně a exulanty, na statisíce či dokonce miliony dalších lidí poškozených komunismem, kteří jistě ke Stalinovi takovéto city nechovali a jejichž reakce na Stalinovu smrt odpovídá spíše výroku „Konečně si toho lotra vzal čert“. Koneckonců, v témže pořadu jste zmínil tragikomickou obavu československých komunistických ideologů dohlížejících na stavbu Stalinova pomníku týkající se profesí a pořadí v proslulé pomníkové „frontě na maso“ za Stalinem. Můžete přiblížit, oč šlo?

Vezmeme-li v úvahu, že se pomník stavěl po Stalinově smrti, kdy už i v komunistickém světě probleskovaly zprávy o jeho zločinech, které nebude možné dlouho tajit, musíme konstatovat, že se naše tehdejší komunistická elita chovala jako v Kocourkově. Tomu odpovídaly i diskuze (konaly se pravidelné porady, jak dílo pokračuje) a na jedné z nich to byl někdejší ministr informací a tehdejší ministr kultury Václav Kopecký, který protestoval proti tomu, aby první postavou v pořadí za Stalinem byl voják se samopalem. Tvrdil, že lidé budou říkat, že celý zástup jde Stalina zatknout.

Po Stalinově smrti v roce 1953 jeho nástupci pochopili dlouhodobou neudržitelnost krize, v níž se nachází jejich komunistický stát a sovětizovaná společnost, tak začal čas velké transformace, tj. taktického zmírnění totalitních aspektů režimu (nikoli změna jeho podstaty). Dalekosáhlé reformy připravil Lavrentij Pavlovič Berija, ale podle mínění členů politbyra jejich rozsahem ohrozil celý systém (a tím zejména je samotné), musel tedy být odstraněn. V časopisu *Paměť a dějiny* jste o Berijovi a mezinárodní situaci v roce 1953 publikoval přehlednou, ale redakčně zkrácenou studii nazvanou *Rok 1953 a východní Evropa*.¹⁵ Co stálo v části, která se na časopisecké stránce nevešla?

Neotištěna (asi na základě rozhodnutí redakce – co bylo příčinou, mi není známo) zůstala jen neveliká závěrečná kapitolka Západ a východní svět evropského komunismu, v níž byla stručně hodnocena americká politika, zvláště administrativy Dwighta Eisenhowera, s úvahou, jak ovlivnila stav třetího odboje ve východní Evropě. Z tohoto hlediska byl rok 1953 hodnocen jako rok „naděje, rozčarování, roztrpčení a zklamání“.

14 BORÁK, Mečislav: *Moskevská pohřebiště – Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě 1922–1953*. Slezská univerzita, Opava 2013.

15 VEBER, Václav: *Rok 1953 a východní Evropa*. *Paměť a dějiny*, 2013, roč. 7, č. 3, s. 3–14.

Jan Cholínský – Václav Veber

Pozici hlavního sovětského „reformátora“ nakonec zaujal Nikita Sergejevič Chruščov. Kam až sahaly jeho reformy z hlediska kvality života sovětských občanů, jak se dotkly tehdejšího Československa a jak hodnotíte Chruščova jako apoštola mírové koexistence se Západem?

Asi bych měl odkázat na svou poslední knížku *Nikita na trůně – Chruščov v čele SSSR v letech 1953–1964*¹⁶, kde se těmito otázkami podrobněji zabývám. Bude vhodné použít k Chruščovovu hodnocení slov z paměti Vladimira Konstantinoviče Bukovského: *Chruščov ve skutečnosti nic nezměnil, nevykořenil stalinismus, nedal do pořádku hospodářství, nepovolil opravdovou svobodu a místo toho se lidem pokoušel prodávat stejné iluze jako Stalin*.¹⁷

Jste asi jeden z nemnoha lidí, kteří přečetli kompletní Chruščovovy paměti v rozsahu přes čtyři tisíce stran a dokonce i jejich předchozí „odborníky z KGB“ cenzurovanou verzi. Co můžete říci o tomto díle, jak na vás četba působila jako na historika a pamětníka?

Četba to byla bezesporu zajímavá a je jisté, že je dobře, že takové paměti byly napsány. Ve své mnohomluvnosti si všimly celé řady zajímavých témat, která byla důsledně vytěsněna z historické paměti. V komunistické literatuře jsou naprosto ojedinělé. Mají ovšem všechny běžné neduhy podobných memoárů, autor jimi oslavuje, nebo aspoň jednostranně vysvětluje svoje dílo, přičemž kontroverzní události či konflikty většinou obchází.

Jak hodnotíte západní politiku zmírňování mezinárodního napětí (tzv. détente), která navázala na Chruščovovu „mírovou misi“ v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století? A co byste řekl o sovětské „podpoře“ (či spíše o sovětském vlivovém působení) západního mírového hnutí v tomto i dalším období?

Poválečná zahraniční politika SSSR byla svou povahou (dříve i potom) expanzionistická s cílem vyvézt bolševickou revoluci a destabilizovat západní režimy. Chruščov nebyl výjimkou. Tato politika byla kombinací několika prostředků: klasické diplomacie, aktivity komunistických stran v západních zemích, podpory národně osvobozeneckých a jiných podobných protestních hnutí, manipulování veřejným míněním a využívání „meziimperialistických“ (vzájemných západních) rozporů. Západní demokracie se takového aktivitě bránily jen s obtížemi.

Jaký byl postoj Sovětů pod vedením nového generálního tajemníka strany Leonida Iljiče Brežněva k politice Richarda Nixona a Henryho Kissingera, která vyvrcholila tzv. helsinským procesem a podpisem Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách? Lze říci, že Brežněv a jeho soudruzi od počát-

16 VEBER, Václav: *Nikita na trůně – Chruščov v čele SSSR v letech 1953–1964*. Triton, Praha 2014.

17 BUKOVSKIJ, Vladimír Konstantinovič: *A vtr se vrací: příběh disidenta*. Volvox Globator – Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2012.

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

ku cynicky ignorovali tzv. třetí koš této dohody obsahující ujednání o dodržování lidských práv?

Odpověď není jednoduchá, i když se dá souhlasit, že Moskva cynicky ignorovala třetí koš a bez obav jeho ustanovení podepsala, což razantně doporučila i představitelům dalších komunistických zemí. Upozorním jen, že je to doba největší poválečné defenzivy západního světa (a amerického ponížení v druhé polovině sedmdesátých let), ke komunismu se hlásila až neuvěřitelná (přibližně) třetina států světa, což znamenalo skutečně velké ohrožení světové demokracie. Velké sebevědomí ovlivnilo komunistické rozhodování, Helsinky slavili komunisté jako své vítězství, ale v jejich zdánlivém vzestupu byly již zakódovány počátky zmaru.

Jak reagovali odcházející a přicházející nejvyšší představitelé Sovětského svazu v první polovině osmdesátých let na zostřenou politiku a strategii (tzv. rollback) amerického prezidenta Ronalda Reagana otevřeně usilující o vytlačení Sovětů ze střední a východní Evropy?

Těžko se vyrovnávali s rychle se měnící situací, tak rychlý propad a nárůst obtíží rozhodně nečekali, je to vidět na jejich nerozhodnosti v řešení kádrových záležitostí. Vybrali hned po sobě dva vůdce státu, kteří více času strávili na nemocničním lůžku než v úřadě, čekání na Michaila Sergejeviče Gorbačova bylo až nepřiměřeně dlouhé, čímž se samozřejmě komplikovaly jeho možnosti něco opravdu vykonat.

Vnitropolitická přestavba a otevřenost, jakož i mezinárodněpolitická interakce se Západem a Gorbačovův ústup od tzv. Brežněvovy doktríny omezené suverenity jsou někdy s ohledem na tzv. postkomunismus po nastolení liberálních demokracií v bývalých sovětských satelitech interpretovány v souznění se spikleneckými teoriemi. Podle nich má jít o rafinované dokončení plánů Lavrentije P. Beriji a Jurije Vladimiroviče Andropova na nabourání Západu a záchranu sovětské říše. V poslední době se i v české politické publicistice v této souvislosti objevily zmínky např. o tezích a publikacích sovětského zpravodajského dezertéra Anatolije Golicyna.¹⁸ Byla Gorbačovova „mise“ upřímná a zpackaná snaha o obrodu Sovětského svazu, nebo spíše cílená snaha o průnik do západních struktur?

Oba trendy nejsou v rozporu, budovat výkonnou sovětskou říši a „nenabourat“ přitom Západ nebylo možné, válka, i když studená, nakonec musí končit nějakým vyústěním. Gorbačov jistě nechtěl ukončit existenci Sovětského svazu a nakonec jeho zánik o Vánocích 1991 sám vyhlásil.

18 Viz např. BUCHAR, Robert: *Revoluce 1989: utajené informace ze zákulisí*. Brána, Praha 2009; NYQUIST, Jeffrey N.: O Pacepovi a Golicynovi. *Konzervativní listy. Výběr z brožnů*. 2013, roč. 5, č. 4, s. 31–34; KOMOŘA, Václav: Čtete Golicyna, tam to všechno bylo. *Neviditelný pes*, 16. 6. 2014 – viz http://neviditelnypes.lidovky.cz/svet-ctete-golicyna-tam-to-vsechno-bylo-fc2-/p_zahranici.aspx?c=A140615_105114_p_zahranici_wag (citováno k 14. 10. 2014). Zmíněné publikace sovětského zpravodajského dezertéra: GOLICYN, Anatolij: *New Lies For Old*. The Bodley Head, London – Sydney – Toronto 1984; GOLICYN, Anatolij. *Perestroika deception*. Edward Harle, London 1995.

Jan Cholínský – Václav Veber

Podnětnější a verifikovatelnější než neprokazatelné spiklenecké teorie by mohly být dějiny ruské protikomunistické rezistence. V rámci českého diskurzu dobře známe Alexandra Isajeviče Solženicyna, Andreje Dmitrijeviče Sacharova, dnes už také Vladimira Konstantinoviče Bukovského a Natalii Jevgenjevnu Gorbaněvskou. Ale celé dějiny ruské protikomunistické rezistence (a rezistence dalších národů uzamčených v Sovětském svazu) včetně ruského exilového hnutí příliš neznáme. Máte představu o rozsahu ruských (aj.) domácích a exilových struktur odporu, je na toto téma k dispozici nějaká historiografická syntéza?

Bohužel není a asi ještě dlouho nebude, i když je velmi pozitivní, že si část historické obce (vidíme to např. u Andreje Borisoviče Zubova) tento úkol uvědomuje a snaží se pro zlepšení něco udělat. Problém je v tom, že prameny komunistické provenience vytěsnily tuto problematiku nejen z povědomí (nesměla se o ní uvést ani zmínka), ale i z archivů a jakékoli dokumenty tohoto typu byly skartovány. Tak sovětské úřady vytvořily pramenné vakuuum a zároveň vštěpovaly odborným pracovníkům i veřejnosti přesvědčení, že co není v pramenech, neexistuje. Setkáváme se s tím ještě dnes a přesvědčení, že žádná rezistence (odboj, odpor) se nekonala, je bohužel běžné. Orální historie je v případě Sovětského svazu rovněž jen obtížně jako pramen použitelná a tzv. táborová historie (činnost historiků v táborech), event. literatura odporu táborových vězňů inklinuje spíše k popisu perzekucí než odbojových aktivit. Zbývají jenom strípky hlášení bezpečnostních složek, které informovaly vedení státu o případných nepokojích, protestech, letácích, činnosti odbojových skupin apod., ale hned jsou spojeny s argumentací, že si bezpečnostní složky vymýšlely protistátní aktivitu, aby před představitelům státu zdůvodnily svou nepostradatelnost. Mimořádnou práci v této oblasti již delší dobu vykonává hnutí Memorial, ale i další, jako např. historicko-literární sdružení Návrat (Vozvraščeniye).

Na Západě sice vyšly práce jako např. román Arthura Koestlera *Tma o polednách* (1940), memoáry Viktora Andrejeviče Kravčenko *Zvolil jsem svobodu* (1946), faktografická práce Roberta Conquesta *Velký teror* (1969), román Alexandra I. Solženicyna *Souostroví Gulag* (1974), ale přesto se stále nacházeli významní intelektuálové a umělci, kteří sovětský teroristický stát obhajovali, což někteří jejich následovníci činí dodnes i přes dostatek věrohodných informací. Jak vlastně fungovala sovětská propagandistická a dezinformační mašinérie, která zpochybňovala svědectví jedněch a podporovala „užitečné idiotství“ druhých?

Propaganda i dezinformace jdou ruku v ruce, jejich síla je stále spíše podceňována, ačkoliv o jejich váze nás přesvědčuje dnes a denně běžný život, např. reklama. V zásadě je to důvěřivost, snadná ztráta paměti a snaha získat nějaké výhody, zviditelnit se apod., která nás vede k tomu, že jsme ochotni se zamýšlet nad neobvyklými návrhy. Vezměme jen jako příklad pracovní tábory v Sovětském svazu, o jejichž existenci se na Západě vědělo od samého začátku (tj. od dvacátých let), ale až teprve Solženicyn začátkem sedmdesátých let přesvědčil demokratickou veřejnost o jejich neskutečné zločinnosti. Pravda se dobývá jen složitě a těžko a navíc je to práce, jejíž konec nám stále uniká.

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

Před časem jste mi řekl, že po vydání kolektivní práce pod vedením akademika Andreje B. Zubova je dosavadní zpracování dějin Ruska v tom nejlepší smyslu překonáno. Jaká další díla o sovětských dějinách ať již ruské, západní či naší provenience považujete za zásadní a jaké podstatné práce vás zaujaly v posledním čtvrtstoletí?

Vydání kolektivního díla *Dějiny Ruska 20. století* (ve dvou dílech v roce 2009) pod redakcí Andreje B. Zubova bylo mimořádným činem, je výjimečné v mnoha ohledech. Nejenom proto, že je souborem prací přibližně čtyřiceti ruských historiků, rozestých po ruských i zahraničních vysokých školách po celém světě (to spíše přináší očekávanou nevyváženost), ale především proto, že všichni autoři se hlásí k demokratickému vidění světa, což se projevuje při popisu všech ruských realití tohoto období. Samozřejmě, že kniha vyvolala i diskuze, ale to každou skutečně odbornou historickou práci jen šlechtí, protože právě diskuze jsou posunem historické vědy vpřed. Snad se brzo dočkáme českého vydání Zubovovy práce (překlad je už dávno hotov), nakladatelství Argo si stále dává na čas.¹⁹ Ptáte se na nejlepší práce z ruských dějin posledního čtvrtstoletí, myslím, že nejlepší odpovědí bude výčet několika autorů, jejichž všechna díla stojí za přečtení a podrobné studium; jsou to Richard Pipes, Robert Conquest a Norman Davies, studium toho, co napsali, rozhodně nebude promarněným časem.

Sovětizace Československa a protikomunistický odboj

Ve svém příspěvku na semináři *Osudné desetiletí 1938–1948* uspořádaném v říjnu 2013 na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni jste zmínil, že Nikita S. Chruščov ve svých memoárech rozděluje poválečné „osvobozené“ státy ve střední a jihovýchodní Evropě z hlediska následné sovětizace do dvou skupin. Můžete uvést podrobnosti včetně zařazení Československa?

Chruščov ve svých pamětech bez nějaké větší analýzy či zdůvodnění svého názoru rozdělil východoevropské satelitní země v poválečném období do dvou odlišných skupin (do svého přehledu nezahrnul Jugoslávii ani Albánii), a to na první skupinu, v níž bylo snazší ustavit komunistický režim většinou pro pozitivní postoj k Sovětskému svazu i Rusku, šlo jen o to, pevně instruovat komunistické strany v těchto státech – na mysl měl Československo a Bulharsko. Druhou skupinu charakterizoval tradičně nepřátelským postojem k Rusku i Sovětskému svazu, což se projevilo jistou slabostí komunistických stran, rozhodující roli v nich při ustavení komunistického režimu sehrála sovětská armáda a bezprostřední vliv Sovětského svazu – na mysl měl Polsko, Maďarsko, Rumunsko a také NDR, původně sovětskou zónu okupovaného Německa.

19 První díl zmíněné práce se objevil na pultech v době závěrečné přípravy tohoto rozhovoru k tisku, viz ZUBOV, Andrej Borisovič (ed.): *Dějiny Ruska 20. století – díl 1, 1894–1939*. Argo, Praha 2014.

Jan Cholínský – Václav Veber

Důstojník sovětské NKVD Pavel Anatoljevič Sudoplatov hovoří ve svých pamětech²⁰ o tom, že Sověti měli k dispozici kompromitující materiál (zahrnující 4 položky) na československého prezidenta Edvarda Beneše, který sice po válce ztratil svoji dominantní pozici, ale stále byl významnou, byť *de facto* spíše symbolickou politickou veličinou. Co ty uvedené položky zahrnovaly a lze v této věci Sudoplatovovi věřit? Pro by mohly svědčit mj. nepřímé argumenty i neústavní postup prezidenta, který přijal demisi 14 (nikoliv 12, jak se často nepřesně uvádí) členů vlády a přijal návrh komunistického ministerského předsedy Klementa Gottwalda na doplnění vlády prokomunistickými (kolaborujícími) politiky nekomunistických stran.

Především je vhodné upozornit, že letité tvrzení o legalitě komunistického převratu se nezakládá na pravdě, demise 14 ministrů žádala jiné ústavní řešení a Beneš svým postupem platnou ústavu nenaplnil. Předpokládám, že do celé krize se zapojily i sovětské tajné služby, Sudoplatov byl jejich reprezentantem a v tomto smyslu tehdejší Stalinovou pravou rukou. Zajímavá je informace, že Valerian Alexandrovič Zorin, který dohlížel v Praze na průběh krize, nesměl Beneše navštívit. Je tedy jisté, že o kontakty s Benešem pečoval někdo jiný. V tomto smyslu je Sudoplatovova informace hodnověrná, o detailech je možné diskutovat. Ještě po letech uvádí celkem přesně Benešovy kontakty s Moskvou, které mohly být zneužity, a to: a) v roce 1935 schválil a posvětil tajný protokol o spolupráci československé a sovětské výzvědné služby; b) při návratu do politiky na podzim 1939 inicioval a odsouhlasil tajný protokol o odstoupení Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu; c) chtěl se podílet na politickém převratu v Jugoslávii v roce 1938 a žádal Sovětský svaz o podporu i o pomoc; d) vzal si v říjnu 1938, když po abdikaci opouštěl ČSR, na cestu a do nového života 10 tisíc dolarů od zástupce sovětské tajné policie. Právě tento poslední argument je nejčastěji zpochybňován (a s ním i celé Sudoplatovovo svědectví), kritici tvrdí, že pro Beneše, který byl milionářem, takový finanční obnos nemohl nic znamenat. Přehlížejí, že sovětské tajné službě jistě nešlo o to Beneše zabezpečit, ale zavázat si ho a k tomu stačila jakákoli, i malá částka, pokud byla přijata. Beneš měl jistě panický strach před skandalizací, věděl dobře, že v systému komunistické cenzury se jí nelze bránit. A navíc neměl čisté svědomí.

Přes katastrofální situaci způsobenou vypreparovanou (tzv. lidovou) demokracií a *Košickým vládním programem* poválečné tzv. třetí československé republiky mohli při větší smělosti a politické prozíravosti nekomunističtí politikové komunistům nejspíše alespoň s částečným úspěchem vzdorovat. Příležitostí k rázné konfrontaci s komunisty, kde by jistě byli ve výhodě, měli několik – prosazování Marshallova plánu, obranu slovenské Demokratické strany perzekvované komunisty či únorovou vládní krizi včetně nezákonného komunistického jednání. Co soudíte o jejich potenciálních nadějích?

20 SUDOPLATOV, Pavel – SUDOPLATOV, Anatolii: *Special Tasks: The Memoirs of an Unwanted Witness – A Soviet Spymaster*. Little, Brown & Co, Boston 1994.

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

Kdyby byli nekomunističtí politici z let 1945–1948 smělí, stateční a politicky prozíraví, asi by s komunisty nespolupracovali. To ovšem neznamená, že by zajistili demokratickou ČSR, jen by přiměli Moskvu a Stalina jít jinou cestou, nastolení komunistické moci by tak jako tak nezabránili. O tom rozhodlo mezinárodní rozložení sil a politika velmocí.

Ano, s ohledem na politický a morální profil nekomunistů v Národní frontě jde samozřejmě jen o hypotetickou otázku. Nicméně, pokud by tito „lidoví demokraté“ byli schopni překročit svůj stín, což by znamenalo odklon od prokomunistického prezidenta Beneše a také od vlastního válečného a poválečného sovětofilství a autoritářství (se všemi důsledky), patrně zde reálné šance uhájit alespoň částečnou svobodu byly – ostatně ukazuje to příklad Finska nehledě na odlišný geografický faktor. Jak ovšem vyplývá z dostupných pramenů, nekomunisté v Národní frontě byli příliš diletantští, případně zbabělí, aby se pokusili vzdorovat situaci, kterou sami bezděčně pomáhali vyvolat. Co se týče velmocí, lze říci, že Západ – přes svoji naivitu a pseudopragmatickou servilnost vůči Sovětskému svazu – aktivně nepodporoval sovětzaci Československa a Stalin v roce 1948 pravděpodobně nebyl ochoten k vojenské intervenci do Československa.²¹

Můžete v této souvislosti zmínit výsledky svého bádání, na které jste poukázal v monografii *Osudové únorové dny* a které jasně vyvracejí dodnes opakované postulate komunistické propagandy sugerující, že komunisté měli většinovou podporu obyvatelstva vyjadřovanou masovými demonstracemi?²²

Byla to promyšlená taktika předkládat politické boje komunistů jako celonárodně podporované úsilí, začal s ní Stalin při výkladu bolševického převratu a občanské války. Hned poté se obdobný výklad stal normou. To se vztahovalo i na únor 1948 v ČSR. Ve skutečnosti se žádné masové demonstrace občanské veřejnosti nekonaly, sobotní i závěrečná středeční demonstrace se konaly v pracovní době a byli na ně nakomandováni zaměstnanci z vybraných závodů a jako klaka přivezeni autobusy z Kladna a Plzeňska připravení dělníci. Obě improvizované manifestace studentů byly potlačeny. Dodatečně v rozporu s archivními dokumenty byl podstatně zvýšen počet účastníků komunistických akcí.

Několikrát jste vyslovil domněnku, že v únorových dnech museli komunisté pravděpodobně mít mezi nekomunistickými předáky – demisionujícími ministry – svého člověka. Kdo z několika výrazně sovětofilsky orientovaných nekomunistických ministrů Národní fronty mohl tímto spojencem být?

Tuto domněnku jsem vyslovil na několika přednáškách a jedné konferenci, snad zaujala, ale žádná velká diskuze se také nekonala. Jsem sice této možnosti docela nakloněn, ale uvést konkrétní jméno nemohu, protože k tomu nemám žádný dokument a domněnka samozřejmě pro tak závažné tvrzení nestačí.

21 Viz mj. VEBER, Václav: *Osudové únorové dny, 1948*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008, s. 275–276.

22 Tamtéž, s. 274–275, 325–326, 337–341.

Jan Cholínský – Václav Veber

Ještě dnes se u některých historiků lze setkat s názorem, že Klement Gottwald, který stál v čele KSČ od roku 1929, byl svou orientací tzv. národním komunistou, který se snažil jednat nezávisle na Stalinovi a hledat vlastní československou cestu ke komunismu. Jaký názor na tuto – podle mého mínění zcela nesmyslnou – tezi zastáváte vy?

Shodneme se, Gottwald je naopak příkladem kolaborujícího lokaje se všemi z toho vyplývajících důsledky. Myšlenka vlastní cesty vznikla brzo po válce, inspiroval ji sám Stalin, byla jednou z taktických variant vztahu k západním zemím. Jakmile americký prezident Harry Truman přehodil výhybku ve vztahu k Sovětskému svazu, Stalin takový přístup zamítl a Gottwald byl jedním z prvních východoevropských komunistů, který se okamžitě podřídil a prosazoval „stále větší přibližování se sovětskému příkladu“ za jeden ze základních „zákonů“ československého státu.

Po únoru 1948 se sovětzice Československa stala neodvratnou, přesto se společnost zdecimovaná a zmatená tříletou vládou tzv. Národní fronty dokázala vzepřít proti státnímu politickému teroru a „kulturní genocidě“. Dnes můžeme i díky vašemu průkopnickému badatelskému vkladu říci, že tzv. třetí, tj. protikomunistický odboj existoval, že šlo o stovky skupin a tisíce jednotlivců, kteří se komunistům postavili – a to s plnou legitimitou, ať již bojovali se zbraní v ruce, nebo jinou formou. Protikomunistický odboj můžeme rozdělit na domácí a zahraniční, jak byste periodizoval činnost jeho domácí složky a jaký charakter měly její jednotlivé etapy?

Je příjemná pravda, že dnes se už – až na malé výjimky – popírači třetího odboje nevyskytují, zasloužila se o to badatelská práce desítek historiků, zvláště mladých, i když většinová společnost i dnes ještě často tápe. Třetí odboj (rezistence proti komunistickému režimu) má prokazatelně tři fáze; první je spjata s nastolením totalitního stalinistického režimu a jeho upevněním (jde o léta 1948 až 1953/1956), je to doba, kdy jsou nastoleny a zároveň vrcholí komunistické perzekuce, protizákonnosti i zločiny. Zvláštností té doby je nejen absolutní komunistické vítězství, ale i postupná porážka odbojového hnutí, jež má masový charakter, takže na konci této etapy je zcela zahrnuto do podzemí a většinou až k nečinnosti díky totalitně uspořádané společnosti, vláda komunistické elity je úplná a bez šance na změnu. Druhá etapa, která se kryje s obdobím uvolňování komunistické vlády, vytváří předpoklady ke vzniku komunistické opozice, tzv. reformistů, kteří jsou nyní nositeli novinek, možných úprav i změn; nakonec jsou precizovány v politice tzv. Pražského jara. To jsou nyní nositelé protirežimní opozice, škála jejich postojů je velmi široká a nesourodá, hlavní představitelé protikomunistického odporu první i druhé fáze spolu spíše nekomunikují, než aby cíleně spolupracovali, navzájem si nedůvěřují – tato etapa končí invazí armád „spřátelených“ komunistických států. Třetí fází je doba sovětské okupace (snad se brzo dočkáme zásady, že zaměníme komunistickou frazeologie, jež mluví a píše o „normalizaci“, skutečným označením té doby, tj. sovětskou okupací, která trvala rovných dvacet jedna let) – v ní rozpoznáme dílčí fáze, socialistickou opozici (s pokusem o návrat ideálů Pražského jara), občanskou opozici s převažující Chartou 77

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

– převážně usilující o dialog s mocí – a politickou opozici, jež vyvrcholila sametovou revolucí a pádem komunistického režimu. Samozřejmě vzít v úvahu musíme vývojové fáze studené války a především měnit se a pestrou politiku Washingtonu i Moskvy.

Po únoru 1948 byl v Československu odhodlanými jednotlivci několikrát připravován ozbrojený převrat (za součinnosti složek armády) s cílem svržení komunistické vlády. Toto téma bylo v rámci českého obecného povědomí ještě donedávna takřka neznámé, ale nyní se začíná rozvíjet (i na stránkách časopisů *Securitas Imperii* a *Paměť a dějiny*) diskuze historiků.²³ Na jedné straně je poukazováno na autentičnost těchto plánů vojenského převratu, odhodlání a osobní nasazení jejich účastníků, jakož i na morální význam těchto akcí, ale na druhé straně jsou tyto akce bagatelizovány a označovány takřka výlučně za provokace StB a jejích spolupracovníků. Který z těchto dnes známých pokusů považujete za nejvýznamnější a k jaké z uvedených interpretací se přikláníte?

Téma třetího odboje bylo ještě donedávna opravdu neznámé, ale ledy se prokazatelně pohnuly. Dnes už máme obsáhlou komentovanou bibliografii knih, studií, článků i vzpomínek na třetí odboj a argumenty, že třetí odboj neexistoval, rapidně slábnou. Jedním z nejčastějších tvrzení je argument, který uvádíte – všechny aktivity prý organizovala komunistická moc (především StB a její provokatéři), aby mohla postihnout potenciální odpůrce režimu. Samozřejmě víme, že provokace byla jednou z největších zbraní režimu, ale zdaleka nepřevažovala. Potíž je v tom, že v archivních spisech většinou nenajdeme relevantní informace. Ale je jisté, že v podzemí byly učiněny pokusy o ustavení ústředních (celostátních a řídicích) organizací, téměř k finále se propracovalo několik pokusů o ozbrojený převrat (majoři Miloslav Jebavý či Květoslav Prokeš se svými spolupracovníky).

Jaké české domácí odbojové skupiny byly nejvýznamnější z hlediska počtu členů či uskutečněných akcí? Existovala mezi jednotlivými domácími odbojovými skupinami nějaká komunikace, plánoval se jednotný postup, jaké politické názory a programy lze vysledovat?

Základní výzkum není ještě tak daleko, aby bylo možno odpovědně a s plnou znalostí věci, věcně i s podrobnostmi odpovědět na vaši otázku. Již máme zpracovány základní informace o velkých skupinách s rozsáhlou působností, jako byly např. MAPAŽ nebo Černý lev 777. K nim je pro padesátá léta nutné připočítat přibližně 2 000 odbojových organizací, o kterých nás informují archivní materiály komunistické provenience a samozřejmě soudní spisy, podle nichž byli tito protivníci komunistické moci odsuzováni, včetně hrdelních trestů. Odbojové skupiny hledaly kontakty (především na zahraniční vedení, jež se také neustavilo), ale zde většinou šlo o slabé místo v utajování činnosti skupiny, snažily se – alespoň v rámci svého obvodu a působení – o ovlivnění činnosti odboje, jeho směru i obsahu. Práce na programech byly v samém začátku,

23 Viz rubriku Diskuze v tomto i předchozím (text Petra Malloty) čísle *Securitas Imperii*.

Jan Cholínský – Václav Veber

vyžadovaly totiž diskuze, které bylo obtížné organizovat v jakékoliv formě. Komunistická moc měla opravdu na své straně všechny možné výhody.

Poté, co se po válce již mimořádně silní komunisté dostali k moci a u moci se „opevnili“, byli takřka neporazitelným protivníkem. Také se jim povedlo ještě v první polovině padesátých let odboj zdecimovat. Navazovaly nějaké aktivity přímo na tuto první odbojovou fázi, nebo lze říci, že odpor proti režimu dostával jiné formy? Změnily se v šedesátých letech dokonce cíle protikomunistické rezistence – např. ve prospěch dialogu s komunisty či dokonce podpory tzv. reformních komunistů?

Třetí odboj byl opravdu v druhé polovině padesátých let téměř zdecimován, zasloužil se o to především tvrdý totalitní (tedy všestranný) tlak, spjatý s neurvalou perzekucí i stále účinnější propagandou režimu. Samozřejmě jsou jedinci a menší skupiny, které v odporu vůči komunismu i nadále pokračovaly (dokonce i ve vězeních či táborech), ale doba jim nepřála. Režimu rostla nová opozice, jejíž hlavní složkou byli nespokojení komunisté, kteří byli napájeni dvěma trendy: touhou po reformách (a vylepšení režimu) a lítostí nad zločiny, kterých se režim dopouštěl. Odbojáři třetího odboje stalinistického období k nim jen složitě a výjimečně hledali cestu a většinou se od nich distancovali, hlavně proto, že většina těchto opozičních sil se ještě před několika málo lety podílela na tvorbě systému. Nyní byl hlavní starostí odbojářů padesátých let slibovaný rehabilitační proces – již z hlediska alespoň částečného úspěchu bylo jejich hlavní taktikou zapírání jakékoli činnosti a poukazování na protizákonné praktiky většiny tehdejších vyšetřovatelů i soudců, popřípadě prokurátorů.

Ve své studii *O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí*²⁴ jste prezentoval hypotézu vysvětlující, proč česká polistopadová historiografie zanedbala, respektive odmítla téma protikomunistického odboje. Část zainteresovaných historiků dokonce dlouho popírala, že by nějaký protikomunistický, resp. třetí odboj jako rozšířený společenský fenomén existoval. Můžete stručně tuto hypotézu přiblížit a případně zmínit i své osobní zkušenosti na tomto poli?

Psal jsem o tom podrobněji v doslovu ke knize Jana Slavíka *Leninova vláda*.²⁵ Sametová revoluce totiž s historickou obcí téměř nepohnula, bývalí aktivní komunisté (mezi historiky to byli téměř všichni) si jen rychle osvojili jinou frazeologii, převlékli kabáty, postupně si obstarali vlastní svépomocí pedagogické tituly, pokud je už neměli, a rozhodně nehodlali svá místa přepouštět či dávat k dispozici (takovou potřebou netrpěli ani prokazatelní tajní agenti bezpečnostních složek, naopak v prvních dvou letech – do tzv. Cibulkova seznamu – měli před sebou docela slibnou perspektivu). Samozřejmě, že ctili zásadu, že komunismus podporovali všichni občané bez výjimky a nikdo s ním ani v náznaku nebojoval, ani se mu neprotivil. O protikomunistickém

24 VEBER, Václav: *O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí*. *Securitas Imperii*, 2010, č. 16, s. 10–29.

25 VEBER, Václav: Česká historiografie o Rusku a Jan Slavík – doslov po 80 letech. In: SLAVÍK, Jan: *Leninova vláda* (1917–1924). Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009.

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

odboji neměli ani tušení a bez zábran i uzardění tvrdili, že žádný neexistoval. O své zkušenosti jsem se již zmínil: když jsme v druhé polovině devadesátých let hledali v Semináři východoevropských dějin na FF UK v Praze nový pracovní projekt, připravili jsme právě projekt Třetí odboj 1948–1956 (byl to osmičlenný kolektiv převážně studentů magisterského studia), ale nenašli pro něj uplatnění. Projekt byl na různých úrovních zamítnut (jen důvěrně, nikoli písemně, nám bylo sdělováno, že nic takového neexistovalo, a že tedy není co zkoumat).

Jaké byly reakce odborné či laické veřejnosti na dva „odbojářské“ sborníky nazvané *Za svobodu a demokracii*?²⁶ Otevřely cestu k etablování tématu, nebo se větší badatelská aktivita rozvinula až se vznikem Ústavu pro studium totalitních režimů a založením Skupiny protikomunistického odboje, kterou jste tam vedl?

Zmiňované sborníky byly torzem našeho výše popsaného záměru. Když nebyl projekt schválen a nezískal finanční zabezpečení, zařadil jsem prostě téma do řádné výuky v magisterském studiu jako odborný předmět, výsledkem byly uvedené dva sborníky. Trochu mate, že mají jiný rok vydání, ale to je tím, že jsme velmi obtížně sháněli sponzora; o první se zasloužilo Evropské hnutí v ČR a o druhý Nadace Konrada Adenauera spolu s královéhradeckou univerzitou, kam jsem mezitím přešel učit. Snad sehrály svou roli, ale nějak výjimečnou jistě nikoli, nebyly totiž v prodeji, ale rozdávali jsme je, a ani náklad nebyl z finančních důvodů příliš velký. Ústav pro studium totalitních režimů sehrál v této záležitosti jistě důležitou roli. Musím uvést na pravou míru, že v době mého příchodu do ÚSTR na částečný úvazek již zde bylo téma přítomné. Jistě s úkolem souhlasil tehdejší ředitel Pavel Žáček a existovala již skupina, která vypracovávala první verze projektu – byli to Petr Blažek, Tomáš Bursík a Prokop Tomek. Když jsem přicházel, byl vedoucím skupiny Tomáš Bursík. Pak však přišly až nepřehledné personální turbulence a všichni jmenovaní alespoň na čas z Ústavu odešli, dnes v něm (a ve skupině) pracuje jen P. Blažek. Teprve poté jsem se stal vedoucím skupiny třetího odboje a snad jsme v letech 2008–2011 zanechali viditelnou stopu snahou maximálně rozšířit badatelskou aktivitu tohoto druhu.

Jste autorem první odborné souhrnné monografie o českém protikomunistickém odboji, kterou jste však dopsal už před třemi lety, ale tiskem dosud nevyšla. Proč? Říkal jste mi dokonce, že vaše zkušenost s publikováním této práce je svým způsobem horší než zkušenosti z dob komunistické cenzury...

To jsem pravděpodobně při nějaké příležitosti říkal, ale sotva bych takové tvrzení také podepsal, bylo nadnesené. Skutečnost je prozaická, opravdu jsem připravil první pokus o syntézu nazvanou *Třetí odboj – ČSR v letech 1948–1953*, která je poměrně obsáhlou publikací (téměř 350 stran). Text jsem připravil k vydání k 17. listopadu 2011,

26 CUHRA, Jaroslav – VEBER, Václav (eds.): *Za svobodu a demokracii. I, Odpor proti komunistické moci*. Karolinum, Praha 1999; BABKA, Lukáš – VEBER, Václav (eds.): *Za svobodu a demokracii. III, Třetí (protikomunistický) odboj*. M. Vognar – M&V, Hradec Králové 2002.

Jan Cholínský – Václav Veber

vyjít měl s podporou ÚSTR v nakladatelství Vyšehrad. To přijalo rukopis, doplnilo dvěma odbornými doporučujícími posudky a redaktor Daněk ho připravil k vydání, v průběhu své práce ale nečekaně zemřel, knížka se odložila a měla vyjít s novým redaktorem k 25. únoru 2012. Mezitím se rukopisu ujala ediční rada ÚSTR, která údajně měla rozhodnout o výši finanční podpory. I ta si nechala vypracovat další dva posudky, které však rukopis nedoporučily k tisku. Jejich postoj akceptovala ediční rada a přijal tehdejší ředitel Daniel Herman – to trvalo celý rok a na konci roku 2012 mi bylo oznámeno, že Vyšehrad odstupuje od smlouvy, což jeho ředitel snadno vysvětlil tím, že bez finanční podpory ÚSTR se neobejde. Když má práce byla odmítnuta, z ÚSTR jsem samozřejmě odešel a rukopis jsem začátkem roku 2013 nabídl nakladatelství Academia. I to si nechalo vypracovat další posudek, jenž byl nyní doporučující a na základě dohody nic nemělo bránit vydání knihy. Ale údajně rovněž z finančních důvodů se ředitel nakladatelství rozhodl vydání pozdržet a rukopis předložit ediční komisi Akademie věd s žádostí o finanční podporu, což znamenalo další roční zdržení s nejistým výsledkem. Vzal jsem si rukopis zpět a požádal o jeho zařazení do edičního plánu svého kmenového pracoviště Univerzity Pardubice na rok 2014. A zdá se, že konečně spatří světlo světa. Je pravda, že tak dlouho žádá z mých publikací nečekala na své vydání, a to mne asi vedlo k výše uvedenému výroku.

Marxisticko-leninská „historiografie“

V letech 1950–1953 a 1956–1962 jste na Pedagogické fakultě a Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze studoval obory *český jazyk – dějepis – občanská nauka a nejnovější dějiny* prezentované z hlediska „diktatury proletariátu“ zastupovaného komunistickou stranou a její marxisticko-leninské ideologie, během studia jste se stal členem komunistické strany. Byl jste tehdy přesvědčeným mladým marxistou-leninistou, resp. komunistou? Uvědomovali jste si s ostatními studenty nevědecké a propagandistické zaměření zvolených oborů?

Na tyto otázky se opravdu špatně odpovídá. Přesvědčený jsem asi byl, jinak bych do strany nevstoupoval, samozřejmě, jako u každého mladého člověka, i u mne převládaly ideály nad rozumovou úvahou, i když vstupem do strany se mi otevíraly kariéerní perspektivy (bez komunistické legitimity bylo vyloučené zaobírat se profesionálně nejnovějšími dějinami). Měl bych uvést, že začátkem studia u mne převládalo rozhodnutí věnovat se výchově bezprizorné mládeže (první prázdniny jsem trávil ve známém dětském domově v Králíkách jako praktikant), teprve v průběhu studia jsem se rozhodl pro studium historie (ve druhém ročníku jsem se stal tzv. demonstrátorem na katedře historie a ve třetím tzv. pomocnou vědeckou silou). S jistotou mohu prohlásit, že propagandistické zaměření historie jsem si neuvědomoval.

Byla komunistická výlučná marxisticko-leninská interpretace dějin studentům předkládána jako naprostá samozřejmost, nebo byla nějak důkladněji zdůvodňována včetně vysvětlení nadřazenosti tohoto pojetí nad tradičním nestranným vědeckým pojetím či rozdílnými vědeckými a filozofickými koncepcemi a interpretacemi dějin?

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

Diskuze či alespoň informace tohoto druhu si nevybavuji, nelze přehlédnout, že jsem přišel na vysokou školu v roce 1950, kdy skončily čistky a tomu odpovídal učitelský sbor, který byl nevyrovnaný, začínající a jeho odborné vybavení bylo mizivé (např. na Pedagogické fakultě byl údajným hlavním vyučujícím prof. Zdeněk Nejedlý, ale ten neměl za celou dobu mého studia ani jednu přednášku – vyučování obstarávali asistenti, kteří jen pár let před námi skončili svá studia).

Jak byly (pokud se o těchto věcech vůbec hovořilo) ve výuce soudobých dějin prezentovány tyto tři konkrétní okruhy: komunistický teror (proti „třídním nepřítelům“ a „záškodnickým spiklencům“) probíhající v Sovětském svazu v letech 1917–1941; nacisticko-sovětská smlouva ze srpna 1939 a společné přepadení Polska; cesta československých komunistů k únoru pomocí dvoufázové revoluce (květen 1945 – únor 1948)? Bylo v rámci hospodářských dějin odůvodňováno právě probíhající rozsáhlé vyvlastňování soukromého majetku v Československu a dalších sovětizovaných státech?

Výuka se tradičně (konečně jako často i dnes) zastavila prakticky před soudobými dějinami, současné či nedávné události se odborně neprobíraly, snad jen formou příležitostných manifestačních vystoupení (výročí, kampaně apod.).

Studoval jste v době, kdy byly tisíce lidí odsuzovány do komunistického vězení za rozmanité projevy protestů včetně pouhého verbálního nesouhlasu s právě nastolenou „diktaturou proletariátu“ a monoplní vládou komunistické strany. Souběžně docházelo mj. k nahrazování nekomunisticky orientovaných vyučujících na vysokých školách, a to zejména v oblasti sociálních věd, spolehlivými straníky. Zaznamenal jste tehdy někoho z přednášejících akademiků, kdo se vymykal (nebo alespoň občas vymkl) dobové situaci a odvážil se v rámci výuky (případně v kuloárních rozhovorech či setkáních se studenty) marxisticko-leninskou filozofii, potažmo koncepci dějin kriticky komentovat?

O postihu odpůrců jsme byli informováni denním tiskem (na škole jsme byli rozděleni do zvláštních studijních kroužků – jeden asistent ho řídil jako garant – a scházeli se pravidelně každý týden na zvláštní seminář s povinnou účastí, na němž se probíral denní tisk za předcházející týden formou našich referátů a diskuzí). Permanentní informace o rozsáhlých zatýkáních či soudech (výzvy k manifestacím apod.) byly deprimující, naznačovaly každému, kdo přemýšlel, že něco není v pořádku, ale prohlédnout tuto aktivitu vyžadovalo čas. Čistky už byly skončeny a úroveň pedagogického sboru byla velmi nízká, někde jsem už uvedl, že jsem si kvalitu studia historie na klasickém gymnáziu, kde jsem v roce 1950 maturoval, cenil výše než na vysoké škole. S kritickým vystoupením vůči stávajícímu režimu bylo na škole vyloučeno se setkat, asi by se střetlo s udavačským postojem některých studentů (takové diskuze jsem mohl vést jen se svými skautskými kamarády, s nimiž jsem byl ve stálém styku).

Jan Cholínský – Václav Veber

V letech 1956–1967 jste působil jako komunistický historik. Tehdejší historiografický „diskurz“, nebo přesněji řečeno propojení historiografie s politickým režimem, jste po pádu komunismu charakterizoval na základě vlastní zkušenosti tak, že *všechny projekty a úkoly se rodily v Moskvě, a to nejen ve formě zadání, ale i ve způsobu, jak má být ten který úkol zpracován.*²⁷ K tomu není třeba nic dodávat – iniciace je jasná, jak ale probíhalo ono zprostředkování z nejvyšších stranických pozic směrem k historikům vyučujícím na vysokých školách (případně jejich průběžná kontrola), aby všem bylo jasné, co mají psát a učit? „Teze“ určující směr a jejich přenos museli zajišťovat konkrétní jednotlivci: napadá mě linie Václav Kopecký – Jindřich Veselý – Václav Král. Můžete něco říci k těmto, případně k jim podobným oporám režimu a ke „školení“ podřízených historiků?

Zařazení mezi komunistické historiky musím, ač nerad, akceptovat, je to vidět z mých prvních publikačních výstupů. Mé prokomunistické postoje však jednoznačně zpochybnil 20. sjezd KSSS v roce 1956 (vzpomínám si, že jsem se dokonce omluvil studentům za manipulaci a slíbil nápravu), od té doby jsem hledal objektivní přístup. V době studia nepřipustil můj vedoucí prof. Arnošt Klíma, abych se zabýval politickými dějinami, k nimž jsem inklinoval (asi věděl své), a směřoval mne k tématům hospodářských dějin. Ale hned po skončení aspirantského (tj. podle dnešní terminologie doktorandského) studia jsem obrátil a myslím, že jsem šel správnou cestou; knížku o Leninově závěti (z roku 1967) či článek o Trockém v časopise *Dějiny a současnost* (z roku 1968) považuji již za začátek rozchodu s komunistickou historiografií (to pochopili i mí nadřízení a vyřadili mne ze svých řad vyloučením z KSČ i z FF UK). Co se týče iniciace, k nám studentům samozřejmě nechodil Václav Kopecký ani Jindřich Veselý (Václav Král tehdy začínal), ale měli jsme – jako aspiranti (tj. doktorandi) – celostátní většinou dvoudenní semináře přibližně každý půlrok, kde – pokud si vybavuji – se nejčastěji o ideologickou stránku staral prof. Kaláb (nově jmenovaný profesor, pověřen výukou marxismu akčním výborem na FF UK na prvním poúnorovém zasedání 3. března 1948 ještě jako student) a přednášky o historii držel asistent FF UK Koloman Gajan. Pak se konaly různé aktivity historiků, také 3. sjezd československých historiků (konaný v Praze ve dnech 16.–19. září 1959) s heslem „dát historii do služeb socialismu“ a svou roli také hrály časopisy a samozřejmě první publikace, které vycházely (Karel Bartošek – Karel Pichlík, Jan Křen, Jan Pachta, Václav Král aj.).

Významným historikem-propagandistou byl nepochybně také Václav Husa, autor důležité popularizační práce *Dějiny Československa* (Orbis, Praha 1961) a středoškolských učebnic. Husův význam mohu potvrdit z vlastní zkušenosti knihovníka z let 1986–1987, kdy frekvence výpůjček jeho *Dějin Československa i Československých dějin* středoškolskými a vysokoškolskými studenty byla mimořádná.²⁸ Poněkud mě

27 Viz recenzi monografií Adama Hudeka a Vítězslava Sommera o komunistické historiografii – VEBER, Václav: HUDEK, Adam: *Najpolitickéjšia veda – slovenská historiografia v rokoch 1948–1968* a SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepísectví – stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. *Securitas Imperii*, 2012, č. 21, s. 256.

28 HUSA, Václav: *Epochy českých dějin*. Práce, Praha 1949; HUSA, Václav: *Československé dějiny. 1. část*,

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

zaráží, že na stránkách *Akademického bulletinu – oficiálního časopisu Akademie věd*²⁹ se v medailonu Václava Husy z roku 2005 dozvídám, že Husa byl průkopníkem nových cest naší historiografie a zásadovým kritikem jejích vad, který dokázal citlivě reagovat na metodické podněty mezinárodní historiografie. V medailonu se rovněž bez jakéhokoli vysvětlujícího komentáře mohu dočíst, že již v březnu 1948 jej pověřili přednáškami na FF UK (autorka decentně zapomněla napsat kdo) a že od roku 1951 do roku 1965 vedl Katedru historie, která se postupně proměnila v Katedru československých dějin. A dále se zde píše, opět bez dalšího vysvětlení, že zpracoval pro širokou naši i zahraniční veřejnost *Dějiny Československa (1961)*, koncipované jako výklad historie lidových mas.³⁰ Vy jste Husu zažil jako student i jako kolega?

Trochu mne překvapuje text, který uvádíte. Husa byl jistě nejvýraznějším představitelem tzv. Historické skupiny, která se již ve třicátých letech přihlásila k marxismu a poté se za pomoci Zdeňka Nejedlého přimkla ke komunistické straně a přihlásila se k práci na přestavbě historické vědy. Původně byl, jako většina jeho spolupracovníků, archivářem, po únoru 1948 jmenován profesorem, zařazen na FF UK – za akčním výborem propuštěného doc. Zdeňka Kalistu nastoupil v březnu 1948 jako vedoucí historického semináře – a postupně začal vyučovat. Jeho přednášky jsem neabsolvoval ani jsem s ním nepřišel do odborného styku, ale František Kutnar v *Přehledu českého dějepiscectví* již v sedmdesátých letech o něm popravdě napsal, že nebyl historikem velkých tvůrčích činů.

Jedním z prominentních komunistických historiků byl také Jan Pachta, autor propagandistického textu *Klement Gottwald a naše dějiny (1948)* a pamfletů dehonestujících vynikajícího českého historika Josefa Pekaře (1948, 1950).³¹ V letech 1957 a 1958 byl Pachta spoluautorem studie *O nových dokumentech k otázce Mnichova* a editorem sbírky dokumentů³², kde byly poprvé publikovány instrukce Edvarda Beneše ministru Jaromíru Nečasovi z poloviny září 1938.³³ Vzbudilo publikování zmíněného dokumentu tehdy nějakou pozornost?

Do roku 1848. SPN, Praha 1959; HUSA, Václav: *Dějiny Československa*. Orbis, Praha 1961; HUSA, Václav: *Československé dějiny, učebnice pro střední školu*. SPN, Praha 1966; HUSA, Václav: *Československé dějiny do roku 1918: učebnice pro gymnázia a střední odborné školy*. SPN, Praha 1980.

29 KÁBOVÁ, Hana: Historik Václav Husa. *Akademický bulletin*, 2005, č. 7. Viz <http://abicko.avcr.cz/archiv/2005/7/obsah/historik-vaclav-husa-25.-6.-1906-6.-2.-1965-.html> (citováno k 14. 10. 2014).

30 Tamtéž.

31 PACHTA, Jan: *Klement Gottwald a naše dějiny*. Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1948; PACHTA, Jan: *Josef Pekař, ideolog kontrarevoluce*. Nová mysl, Praha 1948; PACHTA, Jan: *Pekař a Pekařovština v českém dějepiscectví*. Rovnost, Brno 1950.

32 PACHTA, Jan – REIMAN, Pavel: O nových dokumentech k otázce Mnichova. In: PACHTA, Jan a kol.: *Příspěvky k dějinám KSČ*, sv. 1. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, s. 104–133; *Mnichov v dokumentech. Díl II, Zrada české a slovenské buržoazie na československém lidu*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1958. Prostřednictvím ministra Jaromíra Nečase se československý prezident E. Beneš dva týdny před mnichovskou konferencí snažil realizovat svůj tajný „pátý plán“ – pověřil jej, aby odjel do Paříže a nabídl zprostředkovaně Adolfu Hitlerovi část československého pohraničního území. Komunisté po převzetí monopolní moci ponechali vůči nim vždy loajálního Beneše na Hradě a také po jeho smrti zachovali jistou pietu, zde však byl prezentován dokument o „zradě buržoazního prezidenta“.

33 Pravost tohoto dokumentu mi v osobních rozhovorech v devadesátých letech potvrdili velký znalec archiválií spojených s E. Benešem historik Antonín Klímecký i Nečasův synovec Otakar Zoufalý.

Jan Cholínský – Václav Veber

Jan Pachta patřil také do Historické skupiny, byl rovněž archivářem, ale neprosadil se do řad vysokoškolských učitelů. To byl asi důvod jeho větší angažovanosti ve smyslu prací, které uvádíte, skončil jako vědecký pracovník Ústavu dějin KSČ, tj. u Veselého. Jeho dokumenty nějakou větší pozornost nevzbudily, spíše vyvolávaly tichý odpor.

Ve výše zmíněné recenzi uvádíte, že dějepiscectví vzešlé z produkce komunistického totalitního státu je nepravdivé, zkreslené a politicky účelové, že je to balast, který by měl být odmítnut v celku, tak jak stojí a leží, a to úplně, jako úmyslně zavádějící a falešný, že jak nacistické, tak i komunistické pojetí dějin bylo ve skutečnosti jejich kolosálním falšováním a že drobné experimenty se svobodou (v šedesátých letech) změnily jen málo. Plně souhlasím. Tamtéž však doporučujete (v souvislosti se slovenskou komunistickou historiografií) hledat mezníky ve vývoji historiografie ve významných publikacích, které oslovily veřejnost i badatele. Existovaly ale v rámci dobové komunisty kontrolované československé produkce týkající se soudobých dějin nějaké zásadnější mezníky tohoto typu, můžete uvést nějaký příklad?

Za léta do roku 1968–1969 bych uvedl dvě publikace, které podle mého názoru překračovaly komunistické zadání. Jednak to bylo kolektivní dílo, soubor esejů a úvah o historii *Naše živá i mrtvá minulost* (1968, redigoval ho František Graus) a asi vrcholným výkonem historické obce v tomto smyslu byla badatelská činnost Čs. výboru pro dějiny protifašistického odboje, jejímž výsledkem v roce 1965 byl nástin dějin československého odboje *Odboj a revoluce 1938–1945* (vedoucí kolektivu Oldřich Janeček, slibované třísvazkové dějiny však nevyšly, dokonce ani ne k tisku již připravený první díl)³⁴. Samozřejmě, že tyto práce mají mnoho nedostatků (např. v knize *Odboj a revoluce* se tvrdí, že v roce 1943 buržoazní odboj trpěl *chronickou slabostí*, protože neměl dostatečné lidové zázemí, a že „za této situace“ se největší ilegální organizací staly organizace KSČ apod.), ale byly zjevným krokem správným směrem.

V jedné ze svých monografií poukazujete také na to, že česká historiografie prošla v šedesátých letech na rozdíl od let osmdesátých přece jen jistým vnitřním vývojem.³⁵ Šlo spíše o vnitřní „vývoj“ v rámci momentálního stranického pojetí marxismu-leninismu, nebo o směřování ke skutečně svobodné vědecké práci – tj. možnosti bádát a publikovat zcela svobodně a nezávisle na politické situaci? Můžete vývojový trend československé historiografie v šedesátých letech konkretizovat?

K tomuto problému jsem se zčásti vyjádřil již v předcházející otázce. Šlo jistě o postupný proces, většina historiků přemýšlela nutně o své práci a hledala k ní co nejlepší podmínky, které se jasně rozcházelý s požadavky stranických institucí. Drtivá většina historiků se postupně stala přívrženci reformního procesu v rámci KSČ, všichni v zásadě chtěli svobodně bádát, mít volný přístup k pramenům, právo na omyl, svobodně

34 Kol. autorů: *Odboj a revoluce 1938–1945. Nástin dějin československého odboje*. Naše vojsko, Praha 1965; GRAUS, František (ed.): *Naše živá i mrtvá minulost: Osm esejů o českých dějinách*. Svoboda, Praha 1968.

35 VEBER, Václav: *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991 aneb Malé dějiny SSSR*, s. 5.

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

publikovat a formulovat hypotézy apod., bojovali se střídavým úspěchem se svou naučenou autocenzurou, jejich osobní odvaha byla ovšem různá. Není divu, že po příchodu sovětských okupantů byla historická obec jako celek v podstatě decimována, což zvláště postihlo nejnovější dějiny.

V rozhovoru publikovaném ve sborníku *Solitér*³⁶ sebekriticky uvádíte, že jste v době tzv. Pražského jara 1968 a dokonce i po „bratrském“ okupačním létě a podzimu téhož roku věřil, že reformy budou pokračovat až ke konci vlády jedné strany a že reformní proces je nezvratný. Byl váš rozchod s komunistickou stranou (z níž jste byl „ke své radosti vyloučen“ v roce 1969) a marxisticko-leninskou koncepcí spíše postupným procesem, nebo jste zcela prozřel ve spojení s nějakou konkrétní událostí? Kdy jste definitivně pochopil, že komunistický politický režim je v přímém a nepřekonatelném rozporu nejen s kulturními normami, s nimiž se dnes ztotožňujete, tj. s moderní demokracií a humanitou, ale také s podstatou práce historika?

Musím opět potvrdit, že jsem opravdu naivně nevěřil, že bude možné reformní proces zvrátit a dokonce otočit zpět, předpokládal jsem, že lidé poznanou pravdu nepustí. Proto jsem se ani nepřipravoval na nějakou změnu svého zaměstnání, jako většina mých kolegů. O to více mne vývoj zaskočil. Co se týče rozchodu s komunistickým režimem, šlo o postupný proces, který měl svůj začátek i konec. Tím začátkem byl Chruščovův referát na 20. sjezdu KSSS v únoru 1956 (přesněji Stalinovy zločiny) a na konci invaze „spřátelených“ vojsk, zrada reformátorů – nositelů Pražského jara a sovětská okupace a její první projevy (jakmile jsem se dostal do tzv. Bílé knihy sovětských novinářů jako tzv. nepřátelská osoba, stejně nebyla cesta zpátky).

Sledoval jste v sedmdesátých a osmdesátých letech během svého „odsunutí“ mimo obor a mimo akademické prostředí produkci oficiální a neoficiální historiografie?

Po celou dobu sovětské okupace, kdy většině vyloučených byla jakákoli intelektuální práce znemožněna, jsme samozřejmě udržovali mezi sebou spojení vlastními návštěvami a nepravidelnými schůzkami. Jejich většinovým programem byly informace a výměna samizdatových materiálů, většina z nás byla zapojena i do jejich výroby (přepisovaly se na psacím stroji v devíti kopiích), sám jsem takto poslal do oběhu dva rukopisy svých připravovaných a smluvně dojednaných knih (Stalinova životopisu, který jsem psal pro nakladatelství Horizont a redaktora Jana Lopatku – kniha vyšla po přepracování v devadesátých letech pod názvem *Stalin: stručný životopis*³⁷ a publikace *Stalinovo vítězství*, kterou jsem psal pro nakladatelství Mladá fronta – tento rukopis jsem v devadesátých letech po uvážení nechal na chalupě spravedlivé i nekompromisní kritice myšl). Byla to užitečná, permanentní činnost, která nás udržovala při

36 BLAŽEK, Petr – SVOBODA, Libor: Životopisný rozhovor s Václavem Veberem. In: *Solitér. Pocta historikovi Václavu Veberovi. Ústav pro studium totalitních režimů*, Praha 2012, s. 19.

37 VEBER, Václav: *Stalin: stručný životopis*. Karolinum, Praha 1996.

Jan Cholínský – Václav Veber

zdravé mysli, navzájem jsme si dodávali energii i optimismus do života, který jsme tehdy vedli.

Současná historiografie a historická paměť

Česká historiografie už 25 let zažívá výsady tradiční akademické svobody. Jaký je váš názor na to, jak za čtvrtstoletí politické a akademické svobody přispěla k zachování historické paměti společnosti – v oblasti komunistického období? Jaká jsou dosud zanedbaná témata (bílá místa) a jak jsme na tom s výukou soudobých dějin na vysokých školách? Jako kontext otázky uvádím vaše hodnocení komunistické „historiografie“ a jejich důsledků: *Pravda je, že v různých obdobích se zadání z Moskvy měnilo, což ovlivňovala politika, ale vždy se dbalo na to, aby a) se komunismus jakoby v jednotlivých satelitních zemích rodil z domácích zdrojů, b) v období druhé světové války údajně vytvářel základy společenské hegemonie formou národních front (komunistické strany prý stály v čele protinacistického odboje) a c) po válce se plynule s podporou veřejnosti ujaly moci a řízení společnosti. Bohužel, jsou to teze, které žijí v české historiografii dodnes, i po dvaceti letech svobodného státu (např. tvrzení o celonárodním protinacistickém odboji za Protektorátu pod vedením KSČ, o drtivém vítězství komunistů ve volbách 1946, údajně svobodných, o komunistickém dobytí moci v únoru 1948 s podporou naprosté většiny československého obyvatelstva a legálními prostředky apod.*³⁸

Teze, které uvádíte citováním mého textu, opravdu žijí v současné historiografii plným životem. Vysvětlují si to tím, že prakticky všichni komunističtí historici přečkali bez újmy sametovou revoluci, a protože měli k dispozici rozvinutý a fungující klientelistický (klanový) systém, zajistili si vedoucí místa v oboru i nadále (výjimky lze spočítat na prstech jedné ruky). Zůstali i na vysokých školách, dnes jsou z nich profesori, kteří čekají na penzi, do níž se nehrnou, a jen málokdo z nich zanechal po sobě významnější práce. Jako učitelé šířili své názory i v další generaci svých žáků (byli natolik obratní, aby si je získali) a zafixovali výše uvedené teze na dlouhá léta.

Někteří exiloví historikové se po návratu do českého akademického prostředí nebo po setkání s ním vyjádřili velmi kriticky k nově utvářenému diskurzu o soudobých dějinách, např. Zbyněk Zeman působící ve Velké Británii hovořil o neprostupných klanech a utilitaristickém hájení společných zájmů, Josef Kalvoda poukazyval na to, že bývalí marxisté-leninisté se ze dne na den oportunisticky vůči nové politické situaci stali vyznavači T. G. Masaryka, Edvarda Beneše a československé tzv. třetí republiky. Bývalý disident historik Emanuel Mandler hovořil v této souvislosti ještě šířeji o *české mediální konvenci*. Právě tématem třetí československé republiky a příčin sovětizace státu se zabývá vaše kniha *Osudové únorové dny*. Jak nahlížíte na vývoj a perspektivy bádání a zpracování dějin třetí republiky a příčin sovětizace

38 VEBER, Václav: HUDEK, Adam: *Najpolitickejšia veda – slovenská historiografia v rokoch 1948–1968 a SOMMER, Vítězslav: Angažované dějepísectví – stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, s. 256.

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

Československa? Došlo už k dostatečné či alespoň částečné obrodě marxisticko-leninsky založené obce českých historiků a k narušení moci „klanů“ ve státních institucích a na vysokých školách?

Jsem pesimista i optimista zároveň. Pesimista v tom, že k účinnému narušení moci „klanů“ stále nedochází, a optimista v tom, že čas nezbytně tento problém vyřeší. Mladí historici se stále úspěšněji rozhlížejí (a studují) ve světě, získávají nejen rozhled, ale i znalosti a začínají ve stále větší míře užívat svůj rozum. Jsou jistě takoví, kteří se přiklánějí k různým radikálním levicovým proudům, v západní historické vědě také přítomným, ale s nárůstem životních zkušeností i znalostí přijde i vystřízlivění a nakonec budou hájit systém, který jim zajišťuje kvalitu života i práce (svobodu i občanská práva) a v němž většinou dobře vegetují.

Jedním z nepřehlédnutelných odborných autorů zaměřených po listopadu 1989 na komunistické období československých dějin je bývalý prominentní komunistický historik Karel Kaplan. Ten se svým způsobem stal i prominentním postkomunistickým historikem – zejména v oblasti, kterou bychom mohli nazvat „struktury komunistické moci“. Mj. vytvořil a stanovil široce přejímané paradigma, v němž sloučil ideologická východiska poválečné autoritativní Národní fronty a reformního komunismu šedesátých let s polistopadovým liberálnědemokratickým trendem. Jeho interpretace nástupu komunismu a protirežimní rezistence jsou přinejmenším diskutabilní, na druhou stranu je jeho práce nepochybně mimořádným přínosem k odhalení zákulisí komunistického systému. Jak hodnotíte jeho rozsáhlé dílo?

Karel Kaplan je výjimečný, nesmírně pracovitý historik (od svého mládí), jehož výsledné dílo je srovnatelné s produkcí jednoho či dvou vědeckých ústavů, je také nejpřekládanějším českým historikem současnosti. Každý autor soudobých dějin se s ním musí nějakým způsobem vyrovnat. Je obecně známo, že přibližně třetinu svého díla publikoval ve prospěch komunistické strany, k němuž se asi dnes příliš nehlásí. V souvislosti se svou stranickou činností v rehabilitační komisi (byl tajemníkem tzv. Pillerovy komise v letech 1968–1969) se detailně seznámil s komunistickými zločiny hlavně padesátých let a postupně o nich začal vydávat zasvěcené svědectví – v tom je nezastupitelný, právě tak jako ve znalosti fungování jednotlivých institucí. Samozřejmě, že vsál do sebe některé komunistické teze, které byly systematicky šířeny jako nezvratné pravdy, a rozchod s nimi se mu dařil jen střídavě a zčásti. Abych uvedl jen jeden příklad: pochopitelně, že v archivu zjistil, že Beneš 25. února 1948 podepisoval 14 demisí, a nikoli 12, jak uváděla komunistická informace, aby prokázala legitimitu komunistické moci – ale závěr, že tedy komunistický převrat byl nelegitimní, nevyvodil. Jeho dílo je dobré číst a studovat, je zdrojem velkého množství informací; to, že sklouzl do kategorie literatury faktu, v níž se obvykle neudávají prameny, není jen jeho vina. Reorganizace nejnovějších archivů byly tak časté, že archivní signatury zaznamenané před deseti lety jsou dnes nedohledatelné, což je jedna z drobných potíží, které bádání v oblasti současných dějin provázejí.

Jan Cholínský – Václav Veber

Jak hodnotíte úroveň hraných filmů, tolik důležitých právě pro onu historickou paměť společnosti, a co říkáte na seriál *České století*, resp. jeho první polovinu uvedenou nedávno Českou televizí?

Asi na rozdíl od řady kritiků hodnotím obdobnou práci (a zvláště záslužnou publicistiku i badatelské úsilí Pavla Kosatíka) velmi pozitivně. Vycházím z toho názoru, že rozhodující je získat zájem veřejnosti, dílčí nedostatky či dokonce chyby jsou zanedbatelné ve srovnání s tím, že se veřejnost začne o tyto otázky zajímat a usilovat o to, aby si na ně udělala svůj vlastní názor. Absolutní pravdu zachytit nelze, nežájem a lhostejnost je horší kategorií než celá série chyb a mylných názorů.

A váš pohled na úroveň dokumentace a publicistiky – jak ve filmu, tak v tištěných médiích?

Otázka je snad už zodpovězena výše. Publicistika i výsledky badatelské činnosti nikdy nebudou dokonalé, je důležité pracovat v tomto smyslu (jako i jinde) s plným nasazením, upřímností a čistým svědomím. Pravda je vzácná a křehká květina. Ale nepracovat vůbec je jistě horší varianta.

Dosud nemáme k dispozici relevantní komparaci hospodářské a sociální politiky západních liberálně (pluralitně) demokratických států a z ní plynoucích individuálně dostupných hmotných i nehmotných statků s tím, co byly schopny nabídnout státy tzv. socialistické s marxisticko-leninskou ideologií slibující lidem tak jako českoslovenští komunisté v květnu 1945 a únoru 1948 světlé zítřky. Problematikou evropské sociální politiky jste se zabýval na jednom semináři královéhradecké univerzity. Můžete ve stručnosti přiblížit výsledek takového srovnání?

Je to na dlouhé povídání, ale názor, že komunismus propadl nejen v politice, ale i v ekonomice, je myslím všeobecně akceptován. Že nezmizel ze scény, je jiná záležitost, svým způsobem se o to postaraly i nedostatky současného kapitalismu, zvláště jeho neoliberalní podoby (především poměrně značná nezaměstnanost jak mladších, tak starších ročníků). Více mne v této souvislosti mrzí ta skutečnost, že naše historiografie není schopna vyprodukovat souborné práce z nejnovějších dějin (např. předložit alespoň jeden pokus o souvislý výklad dějin Československa od roku 1945 do současnosti), ačkoli již dlouho působí několik ústavů, které takovou aktivitu mají v popisu práce. Z takových podobných prací by odpovědi na vaše otázky vyplývaly jednoznačně a jistě i v přehledné podobě.

Jste autorem opakovaně vydávaných *Dějin sjednocené Evropy* a jednoznačným příznivcem procesu evropské integrace. V závěru své práce poukazujete vedle výtchu kladů i na jeden výrazný nedostatek evropského integračního procesu – opomíjení kultury jako důležitého potenciálního integračního nástroje – potažmo na nedostatek úsilí nalézt společnou „evropskou duši“.³⁹ Mohl byste tuto představu více konkretizovat?

Dějiny Sovětského svazu, český protikomunistický odboj

Je pravda, že jsem přesvědčený federalista a svým způsobem „nepřítel“ národního státu, jehož historickou roli (v počátcích velmi pozitivní) vidím již jako vyčerpanou a kontraproduktivní. V současnosti jen udržuje kariéerní možnosti národních politiků, ale občanské společnosti nijak, nebo jen minimálně přispívá ke zdatu a spokojené existenci. V současném světě se vytváří (a mění) světový řád a Evropa, která tak dlouho vládla nad světem, v něm obtožjí jen jako jednotný fenomén. Na to nestačí politické rozhodnutí a sebelepší politické instituce (pomalý postup k federalismu je již dlouho evropskou skutečností), v Evropě musí vzniknout evropský lid, demos, a to je úkol pro intelektuály jako stvořený. Politici musí v zájmu úspěchu i přežití Evropy ustavit jednotnou Evropu a intelektuálové Evropy se musí postarat o přesvědčené Evropany (ostatně tak i vznikaly jednotlivé evropské státy, např. nejdříve byla sjednocená Itálie a pak vznikli Italové).

Souhlasím s vámi, že společná kultura a zejména její etické implikace jsou podmínkou bytí i částečné integrace. Na druhou stranu ale jsem vzhledem k současnému stavu skeptický – vždyť v Evropě máme několik odlišných a vzájemně takřka neslučitelných kulturních modelů. Interpretace dějin a pojetí kultury humanistické, resp. sekulárně-humanistické se v podstatných věcech stále více vzdaluje od pojetí křesťanského, resp. křesťansko-katolického, přičemž tradiční humanismus je nahrazován současným dominantním hedonismem – nemluvě o dalších přítomných radikálních a extrémistických proudech.

Co soudíte o současném moderním pojetí historiografie jako hodnotově neutrální vědy a zejména jako vědy relativizující hierarchii významu společenských událostí a dějů? Mám na mysli zejména stále se zvyšující důraz na tzv. dějiny každodennosti a na tendenci ke slučování sociologie a historiografie (viz sociohistorie).

Historiografie musí hledat poučení v příbuzných vědách, to funguje ve všech oblastech lidské činnosti. Ale zaměnit historii za hledání tendencí, názorů a různých proudů lidského života není ideální, je to jen parodie na historii. Historie má podat pokud možno pravdivý a přesný obraz toho, co se stalo, jen takový pracovní výsledek může být poučením pro další generace, i když o něho většinou nestojí a málokdy se jím řídí. Výzkum mentalit je hledání polehčujících okolností.

S teoreticko-metodologickou problematikou souvisí i aktuální diskuze o tom, zda by měl být v rámci badatelských projektů Ústavu pro studium totalitních režimů kladen větší důraz na tzv. dějiny každodennosti.

Většinou této diskuzi nerozumím, Ústav pro studium totalitních režimů by měl zkoumat totalitní režimy a jejich projevy, působení apod. v Československu, takové zaměření má i vymezeno zákonem. Že do osobních příběhů nahlédne i každodennost

39 VEBER, Václav: *Dějiny sjednocené Evropy. Od antických počátků do současnosti*. Nakladatelství Lidové noviny 2012, s. 639.

Jan Cholínský – Václav Veber

života v tak rigidním systému, je samozřejmé, ale speciální zaměření tímto směrem není vhodné.

V úvodu ke knize *Komunistický experiment v Rusku* píšete: *Historii jako vědu poznamenal komunismus výrazným způsobem. Stranickou činnost bylo nutno ideově odůvodnit... a vyznáváte se z osobního úhlu pohledu v rámci hodnot pluralitní a humanistické demokracie, který marxisticko-leninský komunismus jako celek hodnotí jednoznačně záporně.*⁴⁰ Dá se tedy říci, že jste zastáncem interpretativní historiografie před historiografií jakožto výčtem hodnotově neutrálních faktů?

Již výběr faktů, který zmíníte při popisu jakékoli události, je svým způsobem hodnocení té které události, jsem tedy zastáncem interpretativní historiografie. Žádný historik není nestranný, většinou začíná bádát a už předpokládá závěr, k němuž dojde. Usilovat ovšem musí o problémově orientované, analytické dějepisectví a lidskou činnost zachytit v celé její šíři, rozhodně nesoudit minulost a vyhnout se spekulacím. Hodnotit ovšem, co se podle nás dělo správně, bychom měli, zdůrazňovat to pozitivní a také si troufat na úsudky.

Co podle vašeho náhledu a vašich zkušeností nejvíce „hýbe“ dějinami, jaké faktory bychom mohli v procesu utváření společenské a kulturní situace označit za nejpodstatnější?

To je tzv. velká otázka, na kterou není jednoduché odpovědět, alespoň ne krátce a výstižně. V průběhu dějin bylo překonáno evoluční chápání dějin (v technice snad platí, ale v morální oblasti jistě ne), dějiny nejsou ani sledem třídních bojů, ani nemíří k poslednímu Božímu soudu, také dialektický přístup není bez vady (automaticka rozpadu neplatí, civilizace se mohou obnovovat). Nejlepší asi je odmítnout teorie a hledat poučení z dějin, z něhož vyplývá, že některé principy (nebo faktory) úspěchu (měřítkem je kvetoucí stát či společnost) se opakují, nelze je však seřadit dle významu, který se prolíná. Jsou to: kvetoucí ekonomika (intenzivní podpora: hospodářství, a to od nízkých daní, zdravých financí, obchodní etiky, liberálního chování až po potlačení monopolů apod.), právní stát (spravedlnost, mírnost i rovnost), světový mír (válce je nutné zabránit všemi prostředky, třeba i hrozbou velkou a silnou armádou), špičková administrativa (morálně bezúhonná a levná) a svoboda (slova atd., obchodu i náboženství). Těmto principům se nejlépe daří v systému moderní politické demokracie.

40 VEBER, Václav: *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991 aneb Malé dějiny SSSR*, s. 5–6. Rovněž VEBER, Václav: *Leninova vláda (Rusko 1917–1924)*. Triton, Praha 2003, s. 9–11.